

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

A

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI

Bakalářská práce

2011

Nina Roubíková

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

A

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE
FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI

Příčiny útěků mladistvých dívek z výchovného ústavu

Autor: Nina Roubíková

Vedoucí práce: PhDr. Olga Vaněčková

Studijní program Sociální pedagogika, specializace v pedagogice

Datum odevzdání : 30.3.2011

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářskou práci na téma

„Příčiny útěků mladistvých dívek z výchovného ústavu“

jsem zpracovala samostatně, a že jsem vyznačila prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpala způsobem ve vědecké práci obvyklým.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG

provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích

na jejích internetových stránkách.

Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce.

Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Jindřichově Hradci, březen 2011

.....
podpis

Anotace

Příčiny útěků mladistvých dívek z výchovného ústavu

Bakalářská práce se v teoretické části zabývá vymezením pojmů socializace, problémové socializace a resocializace ve specifickém prostředí výchovného zařízení pro problémové mladistvé dívky. Práce seznamuje se systémem ústavní výchovy a naznačuje rizika spojená s ústavní výchovou, její cíle a možnou efektivitu. V teoretické rovině se zabývá nejčastějšími psychologickými metodami práce s problémovou mládeží. Praktická část se věnuje kvalitativnímu výzkumu a následné analýze biografického vyprávění klientek výchovného ústavu v Jindřichově Hradci se zaměřením na příčiny zvyšujícího se počtu útěků dívek z výchovného ústavu a zejména na důvody, které tyto dívky k porušování ochranné, či ústavní výchovy vedou.

Klíčová slova: socializace, resocializace, rizika ústavní výchovy, metody práce s rizikovou mládeží

Annotation (abstract):

The thesis in the theoretical part deals with defining the concepts of socialization, problem socialization and rehabilitation in a specific environment educational facility for troubled teen girls. This thesis introduces with the system of institutional education and outlines the risks associated with institutional care, its target and possible effectiveness. In the theoretical plane the thesis deals with the most common psychological methods of working with troubled youth. The practical part pursues with the qualitative research and subsequent analysis of the biographical stories of the educational institution clients in Jindřichuv Hradec focusing on the causes of the increasing number of escapes of the girls from the educational institution and in particular on the grounds which lead the girls to violate the trade or institutional care.

Keywords: socialization, rehabilitation, risks of the institutional care, methods of working with youth at risk

Poděkování

Za cenné rady a umožnění provedení výzkumu zvolené problematiky bakalářské práce
bych ráda poděkovala

vedení a pracovníkům

Výchovného ústavu, střední školy a školní jídelny

Jindřichův Hradec

Gymnazijní 118

Obsah

Úvod	9
Teoretická část	11
1. Socializace	11
1.1 Socializační činitelé	12
1.1.1. Rodina	12
1.1.2. Škola	14
1.1.3. Vrstevnické skupiny	15
1.1.4. Média	16
1.1.5. Problematická socializace	16
1.2 Normy chování	17
1.2.1. Problémové chování	18
1.2.2. Poruchy chování	18
1.3 Problémové znaky osobnosti	20
2. Resocializace	21
2.1 Systém ústavní výchovy v ČR	21
2.1.1. Rozhodování o ústavní výchově	22
2.1.2. Právní normy	23
2.2 Výchovné ústavy (VÚ), jejich cíle a efektivita	24
2.3 Problémy a rizika spojená s ústavní výchovou	26
2.4 Psychologické metody práce s mládeží ve výchovném ústavu	27
2.4.1. Dynamická individuální psychoterapie	28
2.4.2. Systemický přístup	29
2.4.3. Skupinová psychoterapie	29
2.4.4. Behaviorální psychoterapie	30
2.4.5. Terapie realitou	31

Praktická část	33
3. Cíl výzkumu	33
3.1 Metody výzkumu	33
3.2 Charakteristika výzkumného souboru	34
3.3 Způsob získání výzkumných dat	34
3.4 Místo získávání výzkumných dat	35
4. Výsledky výzkumu	37
4.1 Přepis rozhovorů s pomocí narativní rekonstrukce příběhu	37
4.2 Analýza kvalitativních dat	47
Závěr	52
Seznam použité literatury	54

Úvod

Stěžejní otázkou této práce je důvod, proč se dívky, kterým byla z různých příčin nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova, v takové míře dopouštějí, opakovanými útekami, porušování tohoto nařízení. Tato otázka je na místě, pokud si uvědomíme, že většina dívek do ústavů přichází ze závadových, nepodnětných rodinných poměrů, kdy v rodině mnohdy dochází ke komplikovaným rodinným situacím (rozvody, domácí násilí, alkoholismus, nezaměstnanost a chudoba rodičů...). Dívky často trpí ve svém původním rodinném prostředí sociokulturní deprivací, což mimo jiné deformuje i jejich další hodnotovou orientaci. Ve chvíli, kdy je dívka umístěna do výchovného ústavu, se zcela změní její dosavadní způsob života. Musíme si uvědomit, že toto se děje v době dospívání, kdy jsou dívky zranitelné, mnohdy citově labilní, impulzivní, s obtížemi v sebeovládání i sebehodnocení. V neposlední řadě nesmíme zapomenout na důvody, proč se dívky ocitly ve výchovném ústavu. Zde je široká škála důvodů a to od vyjmutí dívek z rodinného prostředí z důvodů jeho patologie, zamezení týrání a zneužívání, zamezení snadnému přístupu k drogám, pomoci zvládnout závažnější psychické problémy, které se nedaří zvládat v domácím prostředí, úteků z domova, prostituce, agrese a další. O to těžším se potom stává začlenění dívek do určitého chodu ústavu, který je mnohdy velmi dobře ekonomicky zařízen a poskytuje pro většinu dívek nadstandard, na který nebyly zvyklé, přesto nejsou v mnoha případech schopné podřídit se chodu ústavu, jeho řádu, který z našeho hlediska není v současné době nijak zvláště represivní. Co je tedy vede k tomu, aby se úteků opakovaně vracely na ulici, ke svým rodinným trýznitelům, k prostituci, krádežím, nepohodlí a nejistotě, aby se poté vracely chyceny na útěku, špinavé a zanedbané zpět do výchovného ústavu?

V rámci této bakalářské práce budu mít možnost alespoň zčásti nahlédnout do specifického světa adolescentů postižených sociální okluzí, a to ze zcela jiného úhlu pohledu, než z jakého jsem na problém nazírala dosud jako policistka s dlouholetou praxí v odhalování přestupkové a trestné činnosti mladistvých. Pro svou bakalářskou práci se budu muset zajímat zejména o kořeny problémů dospívajících dívek a o dívky samotné. Pak lépe pochopím i další souvislosti, které posléze mnohdy gradují do zdánlivě nelogického chování směřujícího k útěku z jistoty do nejistoty. Při své práci jsem se několikrát setkala i s případy, kdy dívky neváhaly vyskočit z okna druhého patra výchovného ústavu a později uvedly, že je to jen tak napadlo, že chtěly „vypadnout“. Spokojit se s takovým vysvětlením by mohlo být zřejmě do jisté míry pohodlné, avšak pro hlubší pochopení problematiky nepřijatelné.

Při svých pracovních aktivitách v rámci prevence patologických jevů ve Výchovném ústavu v Jindřichově Hradci provádím v ústavu přednášky na různá témata a mimo jiné i na téma častých útěků klientek tohoto ústavu. Toto konkrétní téma je velmi žádané i vedením ústavu, které se snaží proti častým útěkům bojovat i touto cestou ve spolupráci s Policií České republiky. Většinou při přednášce vyhradím část určeného času na řízenou diskusi, při které se dívky před kolektivem rozpovídají a nezaujatý pozorovatel by snadno nabyl dojmu, že dívky vlastně z výchovného ústavu utíkají jen proto, aby si prostitucí obstaraly drogy nebo proto, aby mohly být „volné“ se svými kamarády mnohdy velmi pochybné existence. Jen málo dívek se přiznává k tomu, že by chtěly domů za matkou či otcem, nebo že se jim po někom či něčem stýská. Tato odpověď, jako by se v tomto specifickém kolektivu příliš „nenosila“. Zde vidím svůj osobní důvod, proč jsem si vybrala toto téma. Chci se dostat hlouběji pod povrch těchto problémů a lépe porozumět těm, kterých se to týká nejvíce – dospívajícím dívkám, které se z různých příčin brání sociální inkluzi.

V teoretické části mé bakalářské práce se budu zabývat zejména socializací, resocializací a psychologickými metodami práce s mládeží ve výchovných ústavech. V úvodu praktické části bakalářské práce přiblížím fungování Výchovného ústavu v Jindřichově Hradci, kde budu následně s vybranými dívkami pracovat na jednotlivých, individuálních, hloubkových, nestrukturovaných, narativních rozhovorech. Pomocí induktivní analýzy provedu rozbor těchto rozhovorů. Vzhledem k tomu, že dívky jsou do výchovného ústavu v Jindřichově Hradci umisťovány z celé republiky podle podobných kritérií jako do ostatních výchovných ústavů, je možno tento ústav brát jako vzorový a výsledky kvalitativního výzkumu lze aplikovat i na další výchovné ústavy pro dívky v České republice.

Hlavním cílem této práce je zjistit, jaké jsou příčiny nárůstu útěků klientek výchovných ústavů a zda tento současný trend souvisí s nastalou liberálností v edukačním procesu uvnitř výchovných ústavů, což je názor většiny vychovatelů, pedagogických pracovníků i laické veřejnosti. Osobně se však domnívám, že důvody, proč se dívky tak často dopouštějí porušování ústavní a ochranné výchovy, jsou mnohem hlubší, než jak se prezentují navenek.

Na závěr své bakalářské práce se budu zabývat možnostmi konkrétních řešení, jak redukovat nárůst útěků mladistvých z výchovných ústavů tak, aby tato možná řešení byla přínosem jak pro výchovný ústav, tak i pro mé preventivní působení zde.

Teoretická část

1. Socializace

Aby se jedinec stal platným členem konkrétního společenství, musí projít celoživotním procesem utváření sebe sama ve vzájemné interakci jedince a společnosti. Od počátku svého zrodu je člověk součástí společenství ostatních lidí. Ti ho do určité míry ovlivňují, učí ho, rozvíjejí jeho osobnost. Aby se z biologické bytosti stala bytost sociální, orientovaná ve složitém systému společnosti, je socializace nezbytná. Jedinec potřebuje společnost nejenom pro uspokojování svých základních potřeb, ale i pro pocit sdílení svých prožitků, potřebuje se podílet na společné činnosti, získávat zkušenosti a rozvíjet blízké vztahy. Společnost dokáže jedinci mnoho dát, avšak zároveň od jedince potřebuje i něco získat, má k jedinci určité požadavky.

Socializace je složitý celoživotní proces, který lze rozdělit do tří částí: primární socializace, sekundární socializace, terciální socializace. Primární socializace probíhá zhruba do tří let věku dítěte v rodině a vytváří základ sociální zkušenosti. Každá rodina reprezentuje určité sociokulturní tradice a bude vždy něčím specifická. I každé dítě je individualitou, a proto bude mít socializace individuálně specifický průběh. Některé normy, které člověk během primární socializace vstřebá, se mohou během dalšího života měnit.

Sekundární socializace probíhá v rodině, škole a při kontaktu s vrstevníky. Terciální socializace je uskutečňována v dospělosti a nejdůležitější roli v tomto období hraje sociální interakce.

„Každá společnost má svou sociální normu, typ osobnosti, který je pro ni reprezentativní. K této normě směřují veškeré sociální tlaky a tak společnost předurčuje, jakými lidmi by se měli její členové stát. Bez vlivu společnosti by se člověk nemohl psychicky rozvíjet. Socializace je tudíž i předpokladem individualizace. Individuální specifičnost je dána interakcí jedinečných vrozených dispozic a různých vlivů mnoha sociálních skupin a vrstev.“¹

¹ Vágnerová M., Základy psychologie, Praha: Karolinum, 2005, s. 283

1.1 Socializační činitelé

Hlavní socializační činitelé jsou rodina, výchovné instituce, vrstevníci, lokální prostředí a média. Působení těchto činitelů může být záměrné, například výchovné působení jednoho z rodičů, či nezáměrné, například v případě, kdy jedinec začne napodobovat některého ze svých oblíbených mediálních hvězd. I skupiny a organizace mohou nezáměrně působit například na členy party. Nejdůležitější záměrnou socializaci pocítujeme od chvíle, kdy začínáme chodit do mateřské školy, základní školy, střední školy. Zde se přímo nabízí další dělení socializačního působení na pozitivní a negativní. Pozitivně socializačně působí na studenty například účast na školním představení a negativně socializačně může na tytéž studenty působit spolužák holdující drogám. Okolní prostředí má na jedince značný vliv.

1.1.1. Rodina

Rodiče jsou primárními vztahovými osobami, které svým výchovným jednáním představují svým dětem vzory psychosociálních norem, jsou pro ně jasným modelem chování. *Rizikové a problémové chování adolescentů jednoznačně souvisí se stylem výchovy v rodině, zejména pokud jsou rodiče tolerantní k deviantnímu chování.* Správně by rodina měla dítě vychovávat, rozvíjet jeho psychické funkce i celou osobnost. Měla by ho učit například dovednostem sociální komunikace, jak uvažovat, jak hodnotit, normám, způsobům chování ve formě rolí atd. Samozřejmě i rodinná výchova je do jisté míry podmíněna dědičností. Mnohdy bývá velmi těžké oddělit od sebe vlivy prostředí a dědičnost.

Rodina plní svou socializační funkci obecně, tj. jak interpretuje sociokulturní vzorce, což bývá značně variabilní vzhledem k tomu, že jde zejména o jazykové dovednosti, způsoby komunikace, či o různé role nebo hierarchii hodnot. Většinou se dítě naučí vnímat a posuzovat okolní svět podobným způsobem jako jeho rodiče a ostatní členové rodiny.

Rodina působí na dítě také individuálně specificky, a to zejména mírou pozitivního citového vztahu akceptace dítěte a úrovní kontroly dítěte zpětnou vazbou při plnění rodičovských požadavků. *„Mezi chováním rodičů a rozvojem mnoha dětských vlastností a projevů může být velice těsný vztah. Postoje rodičů ovlivňují např. rozvoj osobnostní jistoty a*

samostatnost v řešení problému, nebo opačnou tendenci, úzkostnost a potřebu dodržovat naprosto přesně stanovená pravidla.“²

Úspěšnou socializaci jedince v rodině mohou narušit i poruchy funkce rodiny a to **biologicko reprodukční** porucha, kdy například rodina nemůže mít děti, či pokud se dítě narodí velmi mladým rodičům, nebo se narodí s nějakým postižením. Dále je to porucha **ekonomicko zabezpečovací** funkce, kde tato porucha může vyústit až ve skutečnost, že se pro jedince stane například krádež běžnou normou chování. Pokud je narušena funkce **emocionální**, může vzniknout citová deprivace a následně může dojít k narušení celého procesu socializace. Pokud se rodiče nemohou, nechtějí a nedovedou starat o své děti, je ohrožena funkce **výchovná**.

Kvalita rodinného prostředí je velmi složitý pojem. Zde je nutné uvědomit si, že na tento pojem můžeme nahlížet z pohledu hodnot majoritní společnosti, ta se však nemusí shodovat s pohledem společnosti minoritní. Je nesnadné v těchto souvislostech hovořit o rodině dobré a špatné. Výchova dětí například v rodinách romských je specifická a děti vyrůstající právě v této komunitě jsou pro život uvnitř ní velmi dobře vybaveny. Problém může nastat při kontaktu s majoritní společností a s jejími odlišnými normami.

Ve všech rodinných prostředích jsou však hlavní a určující rodinné vazby. „*Kvalita vazby mezi dítětem a matkou, později mezi dítětem a otcem a dítětem a dalšími členy rodiny, je klíčovým činitelem osobnostního vývoje.*“³ Narušení rodinných vazeb má na vývoj osobnosti dítěte značný vliv. V dnešní době nedosahuje průměrné trvání manželství ani deseti let. Velké procento dětí těžce prožívá rozchod rodičů a tyto děti trpí poruchami v citovém prožívání i chování mnohem častěji než děti z rodin, kde k rozvodu nedošlo. Častým jevem je bohužel i ta skutečnost, že se mnoho po rozvodu nově vzniklých rodin opětovně rozpadá a pro děti tím nastávají obtížné situace, které v nich zanechávají hluboké pocity nejistoty a zklamání, které si mohou nést s sebou do svých budoucích vlastních partnerských vztahů. V ústavní výchově se děti z původních úplných rodin vyskytuje pouze velmi malé procento.

² Vágnerová M., *Vývojová psychologie*, Praha: Portál, 1999, s. 12

³ Matoušek O., Kroftová A., *Mládež a delikvence*, Praha, Portál 2003, s. 42

„Rodina se může stát zdrojem zátěže a příčinou vzniku psychických problémů, event. závažnějšího narušení osobnosti svých členů.“⁴

1.1.2. Škola

Současná škola již neplní pouze funkci vzdělávací, ale má i nemalý vliv na osobnostní a morální vývoj jedince. Ve spolupráci s rodinou by škola měla připravovat dítě pro jeho budoucí povolání, uspokojovat jeho potřebu po vědění a dovednostech, rozvíjet osvojování společenských pravidel, aby tak dítě získalo kulturní kapitál, který užije ke svému prospěchu.

Pokud má však rodina jiné preference než škola, je taková spolupráce přinejmenším velmi problematická. Dítě je příchodem do školy ovlivňováno další institucí a velmi zásadní roli v této další etapě sociálního vývoje hraje dobrý učitel, který vychovává a stává se pro žáka modelem hodným napodobování. V počátcích školní docházky se dítě učí sebeovládání, soustředění, dodržování pravidel a spolupráci s ostatními členy skupiny a také přijímat názory ostatních, zejména kritiku, či nést důsledky za porušení daných pravidel.

V sociálním klimatu třídy jako skupiny se odrážejí a jsou uplatňovány formální a neformální normy, tj. představy o výchovných a vzdělávacích cílech společnosti a ty, které se vytvářejí přímo jako výraz svébytnosti skupiny, třídy. Škola na jedince působí určitým režimem, edukací a osobností učitele. Formuje intelektové schopnosti, senzomotorické dovednosti, sociální dovednosti, estetické vnímání, volní vlastnosti atd.

Některé děti však mají díky špatnému rodičovskému vzoru již zakořeněný negativní postoj ke vzdělávání, většinou se jedná o rodiče s nízkým vzděláním. Zde je pak nutný trpělivý přístup učitele nejenom k žákovi, ale i ve spolupráci s rodiči. Jsou i děti pocházející z bezproblémových rodin, které jsou snadno ovlivnitelné problémovou partou. I zde může docházet k problémům, kterým musí pedagog spolu s rodiči čelit tak, aby později nevyústily například v projevy šikany, záškoláctví či páchání přestupků.

Výchovné metody jsou v souladu s demokratizací společnosti založeny spíše na odměnách než na trestech, chápání výchovy a pedagogiky je více komunikativní.

⁴ Vágnerová M., *Vývojová psychologie, Praha: Portál, 1999, s. 592*

Škola hodnotí, jak se dítě prezentuje navenek, naopak rodina podle toho, kým dítě v rodině je. Mezi učiteli a žáky je vztah spíše instrumentální, vztah mezi rodičem a dítětem je více emocionální.

1.1.3. Vrstevnické skupiny

„Ve vztahu k dospělým je dítě v podřízené roli. K úspěšnému zvládnutí socializace je třeba rozvíjet i interakci na souřadné úrovni.“⁵ Během vývoje dítěte se kontakty s vrstevníky stávají pro dítě významnějšími, a čím jsou starší, tím více času se svými vrstevníky tráví. Tyto kontakty mimo jiné obohacují jejich společenské role o další rozměr. Mnohdy jsou důležité pro jejich další budoucnost. Velmi důležité vrstevnické vztahy vznikají v době puberty. Především pro mladistvé se skupina vrstevníků stává oporou a útočištěm při snaze o osobnostní emancipaci z rodiny a školy, prostředkem přípravy pro dospělost.⁶ Uvnitř vrstevnické skupiny si jedinec může uspokojovat různé potřeby, jako například, potřebu bezpečí, orientace a smysluplného učení, stimulace, nových vlastních pravidel, akceptace. Právě akceptace může mít pro dospívajícího velký význam, je to jeho pozice, kterou ve skupině získal, a která se stává nedílnou součástí jeho identity. Normy vrstevnické skupiny postupně začínají ve významu nabírat větší důležitosti než normy dospělých, což graduje zejména v období dospívání. Dalším důležitým momentem v období dospívání je schopnost jednat jako skupina a zde je důležitá zejména výše uvedená akceptace vrstevnickou skupinou.

Pokud dítě žije v nefunkční rodině, má mnohem silnější potřebu kladného přijetí vrstevnické skupiny, než dítě s lepším domácím zázemím. Velmi zjednodušeně - tam, kde selhává rodina, nastupuje vliv party, avšak i děti z funkčních rodin mohou být členy delikventních skupin.

Velkým problémem adolescentů uvnitř vrstevnické skupiny je otázka volného času, nedostatek trvalejší zájmové činnosti, povrchní a jednostranné zájmy, pasivní způsob trávení volného času, nuda a nechuť vydržet u smysluplné činnosti. I v tomto ohledu se zde odráží způsob trávení volného času rodičů. Tam, kde rodiče celý život sportovali, je značný předpoklad, že i jejich děti budou trávit volný čas sportovní aktivitou. Z nudy se mladý člověk lehce stává členem delikventní party nebo uživatelem drog.

⁵ Vágnerová M., *Základy psychologie*, Praha: Karolinum, 2005, s. 280

⁶ Novotný, O., Zapletal, J. a kol., *Kriminologie*. Praha: ASPI Publishing, s.r.o., 2004, s. 397

S koncem adolescence se vztah k vrstevníkům přirozeně mění, adolescent se stává vyzrálější a jistější, pozvolna se odpoutává ze závislosti na vrstevnické skupině a začíná preferovat spíše svůj vlastní názor.

1.1.4. Média

Vliv médií na socializaci je nesporný, avšak najít pomyslnou čáru mezi pozitivem a negativem médií je velmi nesnadné. Vezměme si například televizi, nejvýznamnějšího mediálně-socializačního činitele posledních 30 let. Má bezesporu relaxační i vzdělávací funkci, je zdrojem mnoha informací a zpráv, obsahuje velké množství prvků tradičních socializačních modelů. Oproti tomu jsou zde obavy rodičů před násilím, které je v médiích, televizi nevyjímaje, denně prezentováno a před neustálým pasivním vysedáváním u televize.

Strmý nárůst vlivu multimédií, v poslední době zejména internetu, je pro jedince, kteří neumí kriticky posuzovat poskytované informace, velmi nebezpečné a u dospívajících přináší zvýšené riziko téměř fatálního úniku od reality a izolovanosti. Agresí v médiích jsou nejvíce ohroženy děti do 12 let, které ještě nedokážou odlišit realitu od fabulace příběhu a pod vlivem emočního vzrušení mohou jednat podobně jako agresor v příběhu. V tomto ohledu jsou více ovlivnitelní chlapci. Násilí v médiích nezřídka bývá prezentováno jako běžná součást života, což může u dětí i adolescentů vést k mylné představě, že se jedná o běžnou záležitost. Zde je velmi důležité, jaký postoj k těmto agresivním pořadům a videohrám mají rodiče a jak je před dětmi hodnotí. Na druhou stranu mohou média ovlivňovat sebevědomí, sloužit k odreagování určitého emočního napětí nebo kompenzovat chybějící reálný sociální kontakt některým jedincům.

1.1.5. Problematická socializace

Pokud neprobíhá socializace úspěšně, dochází k tomu, že neúspěšně socializovaní jedinci nejsou schopni běžné interakce s ostatními lidmi, neumí se zapojit do společné činnosti, nerespektují základní normy a nejsou schopni tyto normy předávat další generaci. Zjednodušeně lze uvést, že pokud jedinec postrádá realistický pohled na sebe i své okolí, dochází u něho k chybnému přizpůsobení, často je označován jako nepřizpůsobivý.

Každá společnost klade na jedince neustálé nároky, pokud se jedinec nedokáže těmto nárokům přizpůsobit, je frustrován, dostává se do těžkých životních situací a mnohdy hledá východiska, která pro něho mohou znamenat velké riziko – sekty, drogy, kulty, závislosti...

Pokud bychom nebyli schopni předávat své normy a hodnoty dalším generacím, hrozil by rozpad celé společnosti.

1.2 Normy chování

„Normy chování jsou sociálně vymezená pravidla, rozlišující žádoucí, tolerované a zakázané projevy, slouží jako regulační mechanismus. Znalost norem uspokojuje i potřebu jistoty, vyplývá z nich, jaké chování je vhodné a pozitivně hodnocené, a jaké nikoliv. Lidé se mohou cítit jistější, pokud vědí, co mohou očekávat. Normy zároveň vymezují i oblast, v níž není člověk nijak limitován, určují i hranice lidské svobody.“⁷

Systém norem mnohokrát prověřovaný sociální zkušeností není neměnný. Nastávají problémy, a to zejména v úhlu pohledu na určité normy. Co zdá se být relativně normální z jednoho úhlu pohledu, může být z jiného úhlu pohledu shledáno deviantním. Obsah normy by měl být společensky přijatelný a ohraničený jasnými hranicemi určujícími komfortní a deviantní chování. Pokud je ve společnosti porušena některá z norem, a to ať se jedná o normu náboženskou, právní či mravní, vždy by měla následovat adekvátní sankce. Pokud je jedinec úspěšně socializován, zabraňuje mu v porušování norem jeho vnitřní kontrola. Vnější kontrolu zabezpečuje jeho vnější okolí. Formální vnější kontrolu zabezpečují sociální instituce – úřady, soudy, policie a neformální vnější kontrolu zajišťuje například rodina a přátelé.

Podle Piageta je morální vývoj rozdělen do dvou stádií a stupeň morálního vývoje je určován mírou zvnitřnění sociálních hodnot a norem, eventuálně závislostí na vnější kontrole chování. První stádium, heteronomní fáze, je charakteristické závislostí dětského chování na vnější kontrole, na odměnách a sankcích. Ve druhém stádiu, autonomní fázi, se dítě identifikuje s běžnými normami natolik, že je schopné jednat v souladu s nimi, i když je právě nikdo nekontroluje. Počátky morální autonomie se objevují již v předškolním věku. Lidské svědomí se rozvíjí v průběhu celého života.⁸

⁷ Vágnerová M., *Základy psychologie*, Praha: Karolinum, 2005, s. 329

⁸ Vágnerová M., *Základy psychologie*, Praha: Karolinum, 2005, s. 331

1.2.1. Problémové chování

Co si představit pod pojmem „Problémové chování“? Zřejmě záleží na vlastní vnitřní morálce každého, aby dokázal toto chování rozeznat od toho běžného. Výčet problémových chování je velmi dlouhý a jejich příčiny jsou složité.

Problémové chování: agrese a násilí, ničení majetku, sebepoškozování, pokřikování, výhrůžky, krádeže, lhaní, chování bez sexuálních zábran, zneužívání návykových látek, žalování, plivání, obtěžování, zastrasování, verbální útok, vydírání, arogance – to je jen zlomek toho, co pojem problémové chování obsahuje. Příčiny tohoto chování se mohou shrnout do tří kategorií.

Mezilidské – frustrace, nízké sebevědomí, problematická komunikace, poškozené smyslové vnímání, strach, víra, naučené chování atd.

Vnější – zneužívání fyzické, sexuální, emocionální, osobní prostor, nerespektování soukromí, nepochopení, osvětlení, hluk, teplota, nedostatek něčeho atd.

Vnitřní - duševní zdraví, postižení, bolest, zneužívání návykových látek, závislosti, chování atd.

Rozdíl mezi problémovým chováním a poruchou chování je v tom, že problémové chování vzniká většinou pod tlakem mezi vnějšími požadavky a osobními potřebami jedince a jedinec o svých problémech ví, kdežto u poruchy chování jedinec normu ignoruje a za své chování necítí vinu.

1.2.2. Poruchy chování

Příčiny vzniku poruch chování jsou různé a jejich stručné rozdělení by mohlo být diskutabilní. Mohou to být například **genetické dispozice**, **biologické dispozice** (narušení funkcí CNS např. po úrazu, zánětu...), **úroveň inteligence**, **vliv prostředí** (rodina, vrstevníci....).

Jednoznačněji může být pro orientaci v této problematice vodítkem medicínská klasifikace těchto poruch. Mezinárodní klasifikace nemocí, 1992 je zaměřena na poruchu samotnou a na její diferenciální diagnózu.

V současnosti pro ČR platná Mezinárodní klasifikace nemocí MKN 10 rozpoznává tyto kategorie nazývané oddíly:

F00–F09 Organické duševní poruchy včetně symptomatických

F10–F19 Poruchy duševní a poruchy chování způsobené užíváním psychoaktivních látek

F20–F29 Schizofrenie, poruchy schizotypální a poruchy s bludy

F30–F39 Afektivní poruchy (poruchy nálady)

F40–F48 Neurotické, stresové a somatoformní poruchy

F50–F59 Syndromy poruch chování, spojené s fyziologickými poruchami a somatickými faktory

F60–F69 Poruchy osobnosti a chování u dospělých

F70–F79 Mentální retardace

F80–F89 Poruchy psychického vývoje

F90–F98 Poruchy chování a emocí se začátkem obvykle v dětství a v dospívání

F99 Neurčená duševní porucha⁹

Sociální klasifikaci poruch chování lze rozdělit do tří skupin:

poruchy disociální – porucha chování se sociálním základem, projevy např. vzdorovitost, záškoláctví, negativismus

poruchy asociální – projevy např. lhaní, útěky, šikana

poruchy antisociální – vědomé kriminální chování proti normám, nebezpečné

V posledních letech se však potvrzuje, že vznik poruch chování u dětí a mladistvých nejzávažněji ovlivňují vlivy rodiny, vrstevnických vztahů a osobnostních charakteristik, zejména těch, které souvisejí s vlastním sebepojetím.

„Pro řešení problémů spojených s poruchami chování je kladen důraz na jejich prevenci, eventuálně včasné podchycení. Možnosti školy při řešení závažnějších poruch chování jsou omezené. Důležitá je práce s rodinou i problémovými dětmi. Krajiní možností represivního charakteru je ústavní či ochranná výchova.“¹⁰

⁹ Dostupné z: http://www.mzcr.cz/Odbornik/obsah/mkn-10mezinarodni-klasifikace-nemoci_1644_3.html

[cit. 2010-08-19]

¹⁰ Vágnerová M., Školní poradenská psychologie pro pedagogy, Praha: Karolinum, 2005, s. 176

1.3 Problémové znaky osobnosti

„Osobnost je individuálně typický, integrovaný systém determinující způsob prožívání, uvažování i chování daného jedince. Temperament je považován za vrozený základ osobnosti. Je to individuálně typický sklon k určitému reagování.“¹¹ V tomto ohledu je velmi důležitá interakce vrozených dispozic a vlivů prostředí, která osobnost dále formuje. V průběhu vývoje se osobnost rozvíjí, některé osobnostní vlastnosti se mění. Některé znaky osobnosti u dětí a mládeže však mohou naznačit budoucí problémy. Jedním z mnoha problémových znaků osobnosti je **impulzivita**, což by se mohlo definovat jako neschopnost odložit své uspokojení. Mnoho studií prokázalo, že osoby chovající se delikventně dávají přednost okamžitému uspokojení před uspokojením vzdáleným, a to i v případech, kdy odměna za oddálené uspokojení potřeby je mnohokrát vyšší než zisk, který přinese okamžité uspokojení potřeby.¹² Dalším možným problémovým znakem je chybné **sebehodnocení**, kdy si člověk neváží sám sebe, jeho sebehodnocení je plné protikladů, zmatené a naopak může být i nepřiměřeně zvýšené. Obojí hodnocení je velkým problémem zejména u adolescentní mládeže. Další problémový znak osobnosti je například **malá komunikační dovednost** a v návaznosti neschopnost řešení problémů. Problémová mládež většinou nepovažuje komunikační dovednost za důležitou, problémy řeší zpravidla spíše agresivnější cestou než cestou vyjednávání. Také například snížené sebeovládání, podrážděnost, útočnost, bezohlednost, nezodpovědnost a lhostejnost jsou problémové znaky osobnosti.

Význam osobnostních a dispozičních vlivů na utváření identity dospívajícího v současné době stoupá.

¹¹ Vágnerová M., *Základy psychologie*, Praha: Karolinum, 2005, s. 227

¹² Matoušek, O., Kroftová, A., *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2003, s. 56

2. Resocializace

Nejčastější definice resocializace se mnohdy omezují na jednoduchý výklad a hovoří o znovuzачlenění, znovuzakotvení jedince do společnosti. A. Giddensem je resocializace charakterizována jako „rozpad přijímaných hodnot a vzorců chování, po němž následuje přijetí radikálně nových, radikálně odlišných“.¹³ Stejně tak, jak je tomu u dívek ve výchovném ústavu v Jindřichově Hradci, dochází k resocializaci nejčastěji za okolností, kdy je jedinec značně omezen na svobodě, vstupuje do jiného prostředí a je vystavován tlaku různých příkazů, zákazů a jsou zpřetrhány, minimálně zčásti, vazby na rodinu a dosavadní nejbližší sociální okolí.

V posledních letech je upouštěno od takto represivního způsobu resocializace a začínají se více rozvíjet i různé resocializační programy organizované nejčastěji neziskovými organizacemi.¹⁴ Také v rámci výchovných ústavů někde dochází k určitému *uvolňování režimu* a je daleko větší důraz kladen na individuální přístup. Myšlenka, že změny negativního chování lze dosáhnout změnou vnitřní motivace a postojů jedince, a to bez *narušení* vazeb na rodinu a nejbližší sociální prostředí, je jistě velmi motivační, avšak je nutné si uvědomit, že v některých případech je vliv rodiny a závadového sociálního prostředí natolik patologický, že je nutné resocializaci provádět mimo jejich vliv.

2.1 Systém ústavní výchovy v ČR

Ve chvíli, kdy rodina naprosto selže a není možné dítě či mladistvého předat k osvojení jiné osobě nebo do pěstounské péče, je nutné zajistit takovému dítěti, mladistvému, jiné, náhradní výchovné prostředí. Ústavní výchova se realizuje v těchto školských zařízeních: diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou a výchovný ústav. Tato zařízení

¹³ Giddens, A., *Sociologie*. Praha: Argo, 1997, s. 58

¹⁴ „Probačním programem se rozumí zejména program sociálního výcviku, psychologického poradenství, terapeutický program, program zahrnující obecně prospěšnou činnost, vzdělávací, doškolovací, rekvalifikační nebo jiný vhodný program k rozvíjení sociálních dovedností a osobnosti mladistvého.“ (Zákon č. 218/2003 Sb. § 17 odst. 1)

mají dlouholetou tradici a přibývají i aktivity dalších různých občanských sdružení a soukromých organizací, které spolupůsobí při řešení problémů mládeže s poruchami chování.

Celý systém ústavní výchovy v ČR je velmi složitý, a kdybychom ho měli co nejstručněji charakterizovat, jedná se o poskytnutí péče jinak poskytovanou rodiči nebo jinými osobami, kterým bylo dítě svěřeno do výchovy rozhodnutím příslušného orgánu, dětem s nařízenou ústavní výchovou, uloženou ochrannou výchovou nebo s nařízeným předběžným opatřením.¹⁵

Česká republika je vázána ústavními principy a mezinárodními smlouvami o lidských právech a základních svobodách a proto by školská zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy měla vytvářet podmínky podporující sebedůvěru dítěte, rozvíjet citovou stránku jeho osobnosti a umožnit mu aktivní zařazení do společnosti.

Problémy narušené mládeže řeší i jinde ve světě a například v západních zemích se na řešení tohoto problému podílejí jak státní, tak nestátní organizace spolupracující na programech prevence kriminality a je kladen maximální důraz na **prevenci zejména v rodině**. Přesto i zde vykazují nárůst výskytu poruch chování u dětí.

2.1.1. Rozhodování o ústavní výchově

Rozhodování o ústavní výchově upravuje občanský soudní řád spolu s jeho souvisejícími předpisy. Podle platných předpisů příslušné obce navrhuje ústavní výchovu u dětí, o které se rodiče patřičně nestarají a další možná alternativní výchova není dostupná nebo žádoucí a taktéž je navrhována dětem, které rodiče ani jiné způsobilé pečovatele nemají. Místně příslušný soud o tomto návrhu rozhoduje, může zahájit řízení o ústavní výchově i bez návrhu účastníků a nemusí se těmito návrhy při svém rozhodování řídit. Soud může nařídit nejenom ústavní péči, ale i jiný druh výchovy. Ústavní výchova zaniká rozhodnutím soudu, pokud pominuly důvody pro její nařízení nebo pokud dítě dosáhlo zletilosti. Soudním rozhodnutím může být prodloužena až o jeden rok do 19 let věku dítěte. Důvodů pro podání návrhu na nařízení ústavní výchovy je hned několik, avšak nejčastěji jde zejména o protiprávní jednání, počínající závislost na drogách, alkoholu, automatech, útěky z domova, množství výchovných opatření uplatněných před návrhem ústavní výchovy. Kromě ústavní výchovy existuje i tzv. **ochranná výchova**, která je druhem ochranného opatření zajišťující prevenci, izolaci a

¹⁵ Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů. §2

resocializaci dítěte, pokud se dopustilo společensky nebezpečného jednání. Ochranná výchova je nařizována soudem, není-li o výchovu mladistvého náležitě postaráno a tento nedostatek ve výchově není možno odstranit v jeho vlastní rodině nebo v rodině, v níž žije. Dále je pak nařizována v případě, kdy dosavadní výchova mladistvého byla zanedbána, či prostředí, ve kterém žije, neposkytuje záruku jeho náležité výchovy.

2.1.2. Právní normy

Česká republika je vázána některými mezinárodními právními normami zabývajícími se mimo jiné i právy dětí jako například **Úmluva o právech dítěte** z roku 1989, kterou vydalo OSN a která obsahuje kodex základních práv dítěte, a to občanských, politických, sociálních i kulturních. Také **Doporučená evropská pravidla** v oblasti společenských sankcí a opatření, která byla vydána Radou Evropy ve Štrasburku v roce 1992, jejichž smyslem je ustanovení určitého standardu pro tvůrce a vykonavatele národních legislativ, by měla být zárukou účinného provádění nevazebních sankcí a opatření.

Naší základní právní normou, upravující výkon ústavní nebo ochranné výchovy je **Zákon č. 383/2005 Sb.**, kterým se mění zákon č. 109/2002 Sb. **O výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních** a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů ve znění pozdějších předpisů a další související zákony.

Některé další zákony:

Zákon o rodině č. 94/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů, stanovuje jako hlavní podmínku nařízení ústavní výchovy vážné ohrožení výchovy nebo již existující vážné narušení dítěte. Rozhodnutím Ústavního soudu ČR č. 72/1995 Sb. bylo ustanoveno, že práva rodičů vůči dítěti může omezit pouze soud

Zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže č. 218/2003 Sb., upravující okolnosti uložení a výkonu ochranné výchovy a dalších opatření při provinění spáchaném mladistvým

Zákon o sociálně právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb., který se zabývá sociálně právní ochranou, výchovnou a poradenskou péčí, jehož cílem je chránit práva dítěte, jeho zdravý vývoj a řádnou výchovu.

Zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě

Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod.

2.2 Výchovné ústavy (VÚ), jejich cíle a efektivita

Základním úkolem výchovného ústavu je realizace reedukace a resocializace dítěte. Úkolem výchovy a převýchovy svěřenců, (nově „klientů“) je odstranění poruch chování, náprava deformovaných vlastností, změna žebříčku hodnot a postojů až po návrat do rodiny, školy, zaměstnání. Reedukace a resocializace vychází z úkolů založených na režimovém systému s využitím individuálního a komunitního přístupu.

Díličmi úkoly jsou:

- odstraňování poruch chování,
- změna vnitřního psychického vnímání jedince,
- úprava chápání vnějšího světa,
- nabídka smysluplných programů a činností,
- snaha o změnu postojů a chápání sebe sama.

Hlavním cílem výchovně – vzdělávací činnosti je zabezpečit co nejlepší podmínky pro realizaci reedukačního a resocializačního programu výchovného ústavu. Stěžejním úkolem je zabezpečit stabilizaci kádru a profesní růst pedagogických pracovníků, zajistit příjemné prostředí, připravit svěřence pro samostatný život ve společnosti a ty nejlepší připravit na případný pobyt v prodloužené péči.

V oblasti výchovy svěřenců

Vychovatel či pedagog je povinen klást při práci se svěřenci zvýšený důraz na individuální přístup ke každému, vycházet z individuálních zájmů a potřeb jedince. Na základě prostudování spisového materiálu a osobních pohovorů je každému svěřenci stanoven individuální reedukační plán. Jestliže jsou do zařízení přijaty nové děti, pak je třeba na ně zaměřit pozornost, plně k nim uplatnit individuální přístup a zejména pomoci s adaptací na prostředí zařízení a se začleňováním se do kolektivu.

V oblasti vzdělávání svěřenců

Významnou roli vzdělávacího procesu hraje motivace, která by měla být u svěřenců VÚ probuzena. Vzdělávání je podpořeno vhodnými besedami, exkurzemi, návštěvami výstav apod. Svěřenci spolupracují při kulturních a sportovních aktivitách ústavu. Cílem je podporovat aktivity ústavu i školy v rámci převýchovného procesu, upevnit základní učivo,

osvojit vědomosti požadovaných daným učebním oborem a hlavně umět aplikovat získané vědomosti v praktickém životě.

V oblasti sportovní činnosti

Pro děti jsou zajišťovány činnosti sportovních kroužků, vhodné je pořádat je nejméně jednou týdně. Svěřenci pak mohou své dovednosti uplatňovat ve skupinových či celoustavních soutěžích.

V oblasti kulturní činnosti

Úkolem VÚ je zabezpečit činnosti zájmových kroužků: výtvarného, pracovního, aranžérského, hudebního apod., umožnit návštěvy koncertů, výstav, filmových a divadelních představení, uskutečňovat besedy s kulturní tematikou. Důležité je podněcovat svěřence ke zvýšení zájmu o kulturu a případně je individuálně rozvíjet v oblasti hry na hudební nástroje, zpěvu, výtvarného umění a společenského tance.

V oblasti pracovní činnosti

Cílem VÚ je vést svěřence k získání manuálních dovedností potřebných pro život a rozvíjet jejich motorické schopnosti. Cílem je naučit svěřence tomu, aby zvládli samostatně splnit zadaný úkol, aby si osvojili dovednosti, které určuje učební plán příslušného učebního oboru a aby uměli aplikovat v praxi získané vědomosti. Do týdenních plánů jsou pravidelně zařazovány pracovní činnosti v areálu VÚ, aby se děti naučily udržovat kolem sebe čistotu, pořádek a upravenost.

V oblasti spolupráce s rodinou

Úkolem je podporovat a dohlížet na pravidelnou komunikaci mezi svěřenci a jejich rodiči buď formou psaní dopisů nebo telefonicky. Každý sociální pracovník výchovného ústavu je povinen mít důkladně prostudovanou veškerou dokumentaci týkající se rodinného prostředí svěřenců, včetně vztahů v rodině.¹⁶

Efektivita ústavní výchovy je však značně sporná. Z informací k dané problematice dostupné v odborné literatuře a na základě zkušeností lidí, kteří se nějakým způsobem do ústavní výchovy zapojili, se dochází často k závěru, že ani vytržení dítěte ze závadného

¹⁶ Dostupné z <http://vychovny-ustav.sweb.cz/cileukoly.htm> , [cit. 2010-08-24]

rodinného prostředí a jeho vyrůstání v ústavu nebude tím nejlepším řešením. Ústavní výchova **nemůže** zabezpečit kvalitní život a vývoj jedince, ani jeho následnou integraci do společnosti, a ať už je ústav sebelepší, stále zůstává pouhou náhražkou a kolektivním výchovným prostředím. Bohužel většina těch, kteří opouštějí ústavní výchovu je nucena se navrátit zpět do prostředí, ze kterého byli pro jeho nefunkčnost vytrženi a i z tohoto důvodu je efektivita ústavní výchovy velmi nízká.

2.3 Problémy a rizika spojená s ústavní výchovou

Pokud jedinec od raného dětství žije v ústavní výchově, ztrácí kontakt s reálným světem a je do značné míry sociálně izolován. Pobyt v ústavu je zásadním zásahem do jeho života a to nejenom v době, kdy v ústavu pobýval, ale ovlivňuje ho i v jeho dalším životě. Dlouhodobý pobyt dětí v ústavní výchově může vést k osobnostním deformacím především v intelektové a citové oblasti, v oblasti sociálních vztahů, postojů, systému hodnot, sebehodnocení a sociální a emoční zralosti. Po odchodu z ústavu je většina klientů ústavů odkázána sama na sebe nebo se stávají sociálně závislými na další pomoci ze strany státu. Mnohdy se dostávají do bludného kruhu kriminálního chování. Jednou z forem pomoci při osamostatňování se těchto mladých lidí jsou domy na půli cesty, které na *omezenou* dobu poskytují přístřeší a zázemí.

Dlouhodobá citová frustrace v důsledku citového chladu, anonymity, nedostatku soukromí a další aspekty mohou vyústit až v psychickou deprivaci. „...*Psychickým stavem vzniklým následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k uspokojení některé jeho základní (vitální) psychické potřeby v dostatečné míře a po dosti dlouhou dobu*“¹⁷

Dalšími problémy, které vzhledem k citové deprivaci vznikají, jsou homosexuální vztahy, kterými mohou být mladiství trvale poškozeni i po odchodu z ústavního zařízení. Také vznik šikany, která souvisí s uzavřeností ústavního prostředí a „ponorková nemoc“, je problémem.

¹⁷ Langmeier, J., Matějček, Z., *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1968, s. 24

Mezi další problémy ústavní výchovy patří mimo jiné i neujasněná koncepce reedukace, vysoký počet úteků, minimální možnost a někdy i chuť klientů ústavu osvojovat si praktické dovednosti pro budoucí povolání a život, riziko syndromu vyhoření zaměstnanců výchovných ústavů, nedostatečné ekonomické zabezpečení provozu, nárůst agresivity, nezáměr rodičů o spolupráci, zvyšující se počet mladistvých s drogovou závislostí, nadměrná administrativa, pomalé rozhodování soudů, malá mezirezortní spolupráce atd.

2.4 Psychologické metody práce s mládeží ve výchovném ústavu

„Myšlenka, že rizikovou mládež lze účinně ovlivňovat psychoterapií, je pro profesionály pracující u nás s touto mládeží velmi přitažlivá. V nejednom našem zařízení pro rizikovou mládež existují dvě polemizující podskupiny pracovníků: jedna prosazuje co nejširší používání psychoterapeutických postupů, druhá prosazuje ovlivňování klientů vzděláváním, prací a dobře volenými zájmovými činnostmi.“¹⁸ V ústavní a ochranné výchově se v posledních letech uplatňují jak postupy individuální, tak i skupinové psychoterapie. Většinou záleží na personálních možnostech ústavu a potřebách klientů. Nelze však říci, která z forem psychoterapie je pro práci s rizikovou mládeží paušálně vhodnější. Psychologický směr, který si klade pouze omezené cíle zaměřené na vyvolání změn v chování je nepochybně behaviorismus. Cílem těchto terapeutických opatření může být v extrémním případě systém odměn a trestů, který by svěřenci v zařízení s takovým systémem dal jednoznačnou lekci o hodnotě přizpůsobivosti. Pokud budeme chtít především někoho potrestat, nebudeme se zajímat o jeho psychiku nebo prožitky, protože bychom mohli pocítit soucit, který by nás od trestajícího postoje mohl odchýlit. Riziková mládež podněcuje více direktivní, reedukativní a akční terapeutické postupy než metody nedirektivní, které odkrývají kauzální souvislosti klientova jednání, zaměřené na jeho vnitřní prožitky.

V mnoha výchovných zařízeních se dosud více využívají techniky skupinové terapie a to vzhledem v souvislosti s vyšší kapacitou klientů v ústavu. Výběr klientů do psychoterapeutických forem práce musí být citlivý. Musí se respektovat osobnostní znaky, věk, pohlaví a počet klientů. Do skupinové psychoterapie nejsou zařazováni klienti agresivní,

¹⁸ Matoušek, O., Kroftová, A., *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2003, s. 231

negativističtí, egocentričtí a psychotičtí, neboť by mohli práci skupiny výrazně narušit a je tedy pro ně vhodnější individuální terapie.

Využívají se i prvky terapeutické komunity, doplňkově i různé relaxační techniky, arteterapie, muzikoterapie, pohybová terapie a další. Pokud je rodina ochotná ke spolupráci, je indikována i rodinná terapie. Většinou se však používá kombinace více psychoterapeutických i režimových postupů. Psychoterapeutické působení je proces, který je dlouhodobý a mobilizuje vlastní síly jedince.

2.4.1. Dynamická individuální psychoterapie

Tato psychoterapie je založena na sdílení osobnostních zkušeností a jejich významů mezi psychoterapeutem a jeho klientem. Terapeut se vciťuje do klienta a do určité míry a kontrolovaně se ztotožňuje s jeho viděním světa. Zároveň proniká hluboko do klientovy osobní zkušenosti, kterou reflektuje, zrcadlí a dle možností se ji pokouší redigovat, projasňovat.

Pokud nahlédneme na klientovo chování jako na výsledek působení vnitřních motivačních sil, je možno toto závadové chování považovat za výzvu společnosti. Klientovo překročení pravidel a zákonů je jak zkouškou jeho vlastní odvahy, tak i testem toho, jak společnost funguje, a jak si s tímto překročením pravidel vlastně poradí. Většina mladistvých delikventů si v době páchání deliktu jasně uvědomuje, že dělá něco zakázaného a pro mnohé má vstup na zakázané území větší přitažlivost než případný zisk z trestné činnosti. Překračováním tabu se mladý člověk dostává do kontaktu s vlastní destruktivitou, podle Freuda s „pudem smrti“, nebo také podle Junga s temnou stránkou osobnosti, „Stínem“. Zakázaná aktivita může být neuvědomělým pokusem o zesílení kontaktu s těmito silami, o dočasné splnutí s nimi a o iniciování životního obratu na prahu dospělosti.

Pro dynamicky orientovaného psychoterapeuta je střetnutí s „temnou“ stránkou klientovy osobnosti velmi těžké. Svým způsobem nabádá k moralizování a provokuje k tíhnutí k řádu, což je typické pro normativní postoj práva a jeho vykonavatelů a dává mu příležitost k neuvědomělé dohodě s klientem – v tomto případě si terapeutova temná stránka notuje s klientovou temnou stránkou a mohla by ji posilovat. Terapeut by měl mít díky svému výcviku a supervizi své temné stránky pod kontrolou, aby ty klientovy zbytečně nepotencoval a zejména by měl umět akceptovat klienta se všemi jeho chybami, což však není totéž jako delikventní sklony schvalovat.

Problémem při individuální psychoterapeutické práci s rizikovou mládeží je nízká ochota těchto mladých lidí podstupovat zdlouhavý proces založený jen na verbální výměně mezi terapeutem a klientem. Někteří terapeuti proto považují mladé klienty ohrožené sociálním selháním jako nevhodné pro individuální psychoterapii. Individuální psychoterapie má u mladých lidí naději na úspěch pouze tehdy, když jim umožníme setkání s pevnou, přijímací a autenticky se chovající dospělou osobou a pak se terapeut stane reprezentantem ego-ideálu a vztah k němu klienta výrazně ovlivní.

2.4.2. Systemický přístup

Podle systemického přístupu nejde pouze o to objektivisticky diagnostikovat klienta, určit terapii, tu aplikovat a nakonec změřit výsledky, ale jde hlavně o to, porozumět interakční situaci, jejíž součástí je i sám terapeut.

Terapeut je zapojen do terapeutického procesu jako celá osoba a je nutné, aby reflektoval všechny aspekty svého vztahu ke klientovi. I když dá k terapii podnět nějaké chování mladého člověka, klientem může být on sám, jeho rodina, vrstevnická skupina, či například sám profesionál. Ze systemického hlediska není klientem ten, kdo je označen jako nositel problému, ale ten, kdo přišel se „zakázkou“. Každý typ práce s rizikovou mládeží má v sobě ze systemického hlediska, jak prvky řízení (kontroly), tak prvky pomoci.

Systemicky založený terapeut by měl formulovat terapeutickou smlouvu, která bude obsahovat zejména terapeutický cíl. U rizikového mladistvého je složité tento cíl formulovat jinak, než jako kompromis mezi přáním klienta a požadavky rodiny, školy, instituce.

„Společnost má právo být také považována za tvůrce zakázky a terapeut se nemůže zprostit role mluvčího jejích zájmů.“¹⁹

2.4.3. Skupinová psychoterapie

Skupinová psychoterapie je vhodnější pro dospělé než pro mládež a vyhovuje spíše lidem introspektivně založeným s ochotou ke komunikaci. Mládež své vnitřní konflikty málokdy ráda rozebírá, komunikaci může vnímat jako zbytečnou a terapeut by mohl začít být snadno ztotožňován s učitelem. Také přítomnost vrstevníků při terapii může být pro mladé lidi

¹⁹ Matoušek, O., Kroftová, A., *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2003, s. 243

problémem. Dospívající se nechtějí před svými vrstevníky „shodit“ mluvením o svých těžkostech.

Při skupinové terapii s rizikovou mládeží je nutné provést pečlivý výběr vhodných klientů a vyloučit osobnosti, u kterých hrozí, že by mohli skupinu využívat k uspokojování svých asociálních sklonů. Na rozdíl od práce s dospělými vyžaduje terapie s mládeží větší strukturování aktivit skupiny, využívání tematických diskusí a vhodné je používání arteterapeutických technik, např. hudby.

2.4.4. Behaviorální psychoterapie

„Riziková mládež často postrádá společenské kompetence, jež by jí umožňovaly uplatňovat se ve společnosti bez konfliktů se zákony. Z tohoto hlediska je nasnadě úvaha, že by mnoha mladým lidem prospělo, kdyby je někdo naučil sociálním dovednostem, které postrádají.“²⁰ Pokud se díky behaviorální terapii podaří ovlivnit jeden styl nebo příznak chování, může řetězově dojít k celkovému zlepšení.

Některé programy pro ohroženou mládež zařazují do svých programů i výuku komunikačních dovedností, které již lze považovat za behaviorální, jindy jsou komunikační dovednosti samostatným tréninkovým kurzem. Posiluje se komunikace mezi vrstevníky, neagresivní vyjednávání, posilování pozitivních vztahů, řešení konfliktů a jak výuka životním dovednostem, tak trénink sociální komunikace by měl být prováděn s ohledem na věk klientů.

Ústavní instituce pro rizikovou mládež velmi často používají bodovací systém, který je založen na klasickém podmiňování. V praxi to funguje tak, že klient dostává kladné body za žádoucí chování, například za úklid, včasný příchod apod. a záporné body za nežádoucí chování. Body se sčítají a klient dostává nebo nedostává určité odměny, výhody, například ve formě propustek, vycházek (používáno i ve výchovném ústavu v Jindřichově Hradci). Tímto způsobem se dá regulovat chování klientů v ústavu, ale nemusí u něho docházet ke zvnitřňování těchto norem. Většinou tato pravidla berou klienti jako určitý vnější tlak, kterému buďto vyhoví nebo ho obejdou. Z tohoto důvodu je nutné u klienta posílit schopnost sebeřízení bez spoléhání na vnější tlak. Behaviorální nácvikové postupy se úspěšně užívají i při práci s rodinami rizikové mládeže.

²⁰ Matoušek, O., Kroftová, A., *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2003, s. 236

2.4.5. Terapie realitou

Zakladatel této terapie je americký psychiatr William Glasser, který původně pracoval jako psychoanalytik, v pozdějších fázích svého psychiatrického vzdělávání začal experimentovat s naprosto odlišným terapeutickým přístupem, který je v mnoha ohledech protichůdný k freudovské analýze.

Cílem terapie realitou je vést klienty k tomu, aby jednali realisticky, odpovědně a aby dokázali ohodnotit své chování jako správné, či nesprávné a zároveň dokázali uspokojit své potřeby. Potřeby si člověk uspokojuje především v kontaktu s jinými lidmi a proto je podle Glassera dobré mít alespoň jednu osobu, které na klientovi záleží, tzv. „klíčovou osobu“. Mezi všemi lidskými potřebami existují dvě základní:

- potřeba milovat a být milován
- potřeba mít hodnotu pro sebe i pro jiné

Terapeutovým úkolem je naučit klienta osvojovat si schopnost naplnit své potřeby, a to způsobem, který zároveň o tuto možnost nepřipravuje ostatní a léčba je úspěšná pouze tehdy, pokud klienta odnaučí popírat svět a naučí ho uspokojovat potřeby v rámci reality.

Jeden ze zásadních rozdílů mezi terapií realitou a konvenční terapií je rozdíl mezi mírou vzájemného sepejetí terapeuta a pacienta. Při terapii realitou je naprosto nezbytné vybudovat vztah mezi pacientem a terapeutem, který je mnohem více kvalitní, než je tomu u konvenční terapie.

Realitní terapie se skládá ze tří, vzájemně se doplňujících postupů, při kterých terapeut:

- *vytváří hluboký vztah ke klientovi*, terapeut musí být natolik spjat s klientem, aby tento začal vnímat skutečnost a poznal nepřiměřenost svého dosavadního chování
- musí odmítnout klientovo nerealistické chování, ale současně musí přijímat klienta a udržet vzájemné pouto, akceptovat ho a být zaangażován na jeho životě
- nakonec musí terapeut učit klienta, jak lépe uspokojovat své potřeby ve spojení s realitou, být odpovědnějším, kdy míra učení je různá a závisí na konkrétním klientovi

Proces realitní terapie by měl být vysoce uvědomělý a i když Glasser existenci nevědomí nepopírá, v této terapii nejde tolik o pocity klienta, jako spíše o jeho činy. Rozbor nevědomých procesů, kterými se zabývá psychoanalýza, či jiné druhy dynamických psychoterapií není v průběhu realitní terapie nutný.

Stěžejními prostředky terapie realitou jsou záměrně vedené rozhovory a diskuze. Terapeut vede klienta tak, aby pochopil, že si musí pomoci sám bez ohledu na minulost a klient zároveň musí připustit, že je jeho chování neodpovědné, poté začíná poslední fáze terapie „přeučování“ na zodpovědnější způsoby chování. Po čase tímto způsobem začne klient uspokojovat své potřeby, nalézat nové vztahy a potřeba terapie slábne.

Terapii realitou lze velmi dobře využívat při ovlivňování rizikové mládeže, jejích principů mohou využít učitelé ve školách, vychovatelé ve výchovných ústavech nebo dětských domovech, terapeuti v nápravných zařízeních, či psychiatrických léčebnách, sociální kurátoři, zdravotnický personál v nemocnicích nebo ústavech sociální péče.

Vzhledem k tomu, že Jindřichohradecký výchovný ústav je speciální zařízení, je zde možnost utvoření menších „oddílů“, je zde i méně klientek, což dává psycholožce ústavu daleko větší prostor právě k využívání metod Glasserovy realitní terapie. Tato terapie je náročná na čas terapeuta i na jeho terapeutické schopnosti a předpokládá i určité zaujetí pro tento způsob terapie. S ohledem na tu skutečnost, že v ústavu je značné procento dívek, které si prošly různými traumatizujícími zážitky před tím, než byly umístěny do ústavu, je tato terapie právě díky osobnímu přístupu terapeuta ke klientovi velmi přínosná.

Praktická část

3. Cíl výzkumu

Jako cíl svého výzkumu jsem si primárně vytýčila zjistit příčiny zvyšujících se počtů útěků z Výchovného ústavu v Jindřichově Hradci, sekundárně se však budu snažit proniknout pod povrch těchto problémů a zejména lépe pochopit souvislosti mezi rizikovým chováním dívek, jejich osobnostními charakteristikami, rodinnou anamnézou a vrstevnickými vztahy. Mezi dívky docházím v posledních několika letech zejména pracovně a v rámci prevence, což mi výzkum v mnoha ohledech může usnadnit. Většinu dívek znám, nikdy jsem s nimi nešla do žádného konfliktu, vědím, že když něco řeknu, tak to platí. Je to uzavřená komunita, kde „člověk zvenčí“ lehce ztratí svou „tvář“ a toho jsem si byla vždy vědoma.

3.1 Metody výzkumu

Ve vztahu k cíli výzkumu jsem od začátku preferovala kvalitativní přístup. Zvolila jsem metodu narativního rozhovoru, což je postup, při kterém budu mít možnost nahlédnout takřka pod kůži dívek a tak lépe pochopit jejich postoje, způsob jednání i možnosti dalšího vývoje. Do kvalitativního výzkumu se na rozdíl od výzkumu kvantitativního nevstupuje s žádnou předem vypracovanou hypotézou, která by se následně ověřovala. Narativní rozhovor je typ nestandardizovaného kvalitativního dotazování, které rozpracoval německý sociolog Fritz Schütze a nejlépe bude vyhovovat výzkumnému záměru. Jeho základní charakteristikou je, že respondent je ponechán, aby volně vyprávěl na téma určené výzkumníkem, aniž by mu výzkumníkem byly kladeny přímé otázky. Zvolené téma vyprávění se přitom týká části nebo celku respondentovy *biografie*. Tento typ rozhovoru je založen na předpokladu, že volné vyprávění odhalí subjektivní zkušenosti, které by prostřednictvím přímého dotazování zůstaly skryté a nepopsané. Vzhledem ke specifičnosti respondentek nebudou rozhovory nijak strukturovány, aby nedocházelo k přerušování jejich myšlenek, což by mohlo vést k odmítání další komunikace s výzkumníkem. Výzkumník zde bude figurovat pouze jako pozorný posluchač, který vhodně zakročí pouze v případě, že se komunikace začne ubírat směrem pro výzkumníka nepodstatným, nebo naopak pokud bude výzkumník potřebovat část respondentova vyprávění upřesnit či doplnit. V tomto ohledu je velmi podstatná komunikační zkušenost výzkumníka a jeho rozvinuté empatické cítění. Zároveň musí výzkumník během

rozhovoru udržovat motivaci dotazovaného k vyprávění tím, že se určitým způsobem chová, ale zároveň nesmí svým chováním ovlivnit obsah sdělení tím, že kladně nebo záporně reaguje na jeho vyprávění.

3.2 Charakteristika výzkumného souboru

Na základě zkušeností a znalosti problematiky Výchovného ústavu v Jindřichově Hradci byl vzorek respondentek vybrán tak, aby v něm byly zastoupeny, jak dívky se sklony k útekům – notorické útěkářky, tak i dívky které během pobytu v ústavu měly maximálně jeden útek. Dále byl kladen důraz na to, aby se ve výzkumném souboru vyskytla minimálně jedna respondentka s psychickými problémy, se zdravotními problémy i například respondentka mající vážnější problémy s návykovými látkami, tak aby soubor byl co nejvíce reprezentativní a výzkum přiměřeně validní. Tímto výběrem byl vytvořen soubor 5 respondentek. Společným znakem pro tento soubor respondentek je současné umístění ve Výchovném ústavu v Jindřichově Hradci, věk od 16 do 19 let, nařízená ústavní nebo ochranná výchova a ochota ke spolupráci s výzkumníkem.

3.3 Způsob získání výzkumných dat

K tomu, aby výzkumník mohl ve výchovném ústavu provádět výše uvedený způsob výzkumu, je nutné se s tímto prostředím důkladně seznámit a zejména poznat respondenty a získat si jejich důvěru. To je v tak specifickém prostředí velmi obtížné a rozhodně to vyžaduje delší časové období. V mém případě se to povedlo až po dvouleté spolupráci s ústavem a i přesto musím konstatovat, že jsem nenalezla cestu ke všem děvčatům. Samotnému vyprávění respondenta vždy předchází rozhovor, v němž výzkumník respondentovi vysvětlí – s ohledem na jeho intelektové schopnosti – k čemu potřebuje jeho spolupráci, tak, aby respondent spolupracoval rád a zhruba 90-ti minutové sezení pro něho bylo příjemné a nestresující. K navození příjemné atmosféry je nutné vybrat správnou denní dobu, vhodné místo i správně načasovat s ohledem na momentální rozpoložení respondenta. Důležité jsou i drobnosti jakými může být například káva nebo umožnění kouření respondenta při rozhovoru. Pokud se nepodaří navodit správnou atmosféru k rozhovoru hned na počátku, nemá cenu v něm dále pokračovat. Anonymita rozhovoru je podtržena tím, že respondentky v příbězích vystupují pod jmény, které si na začátku sezení samy vyberou. Od nahrávání rozhovorů bylo upuštěno

ihned v začátku výzkumu a to z toho důvodu, že většina dívek k tomuto způsobu záznamu informací neměla důvěru. Takto prováděný výzkum byl náročný i z toho důvodu, že jsem si jako výzkumník mohla poznamenávat pouze důležité poznámky, či doslovné citace a většinu vyprávění respondenta jsem musela co nejpodrobněji přepisovat až později. Z toho důvodu byla sezení s respondenty uskutečněna v delších časových intervalech, aby byl dostatek času zachytit, podrobně a přesně, vždy jen jeden příběh.

3.4 Místo získávání výzkumných dat

Výchovný ústav v J. Hradci

Výchovný ústav, střední škola a školní jídelna, Jindřichův Hradec, Gymnazijní 118/II je příspěvkovou organizací s právní subjektivitou. Je zřizován a přímo řízen MŠMT ČR. V čele zařízení stojí ředitel organizace. Koncepce ústavu začala vznikat již v roce 1993, o oficiálním statutu zařízení s léčebným režimem rozhodlo MŠMT ČR k 1. únoru 1999. V roce 2008 došlo k realizaci druhé části koncepčního záměru. Byla ukončena rekonstrukce staré části budovy a vznikly zde dvě specializované výchovné skupiny, do kterých jsou přijímány dívky s uloženou ochrannou výchovou a dívky s extrémními poruchami chování.

Záměrem je přijímat široké spektrum dívek ve věku 15 – 18 let (ve zvláštních případech až do věku 19 let) s nařízenou ústavní výchovou, a to i těch, *které neobstojí v běžném typu zařízení a vyžadují zvýšenou individuální péči*. Vedle dívek s psychickou poruchou to jsou dívky, které vyžadují malý kolektiv a posílení sociálního statusu, dívky se zdravotními problémy (epilepsie, mentální anorexie, diabetes apod.), a také dívky, které jsou blízko dovršení zletilosti a nejsou motivovány pro učební obor ani pro práci v pracovním poměru. Pro dívky, které pro závažné psychické poruchy byly v dětském věku dlouhodobě a opakovaně umísťovány v psychiatrických léčebnách a zejména pro dívky, které do léčeben byly umísťovány pro své agresivní chování, vznikla výchovná skupina EPCHO. Dívky, které mají uloženou ochrannou výchovu, jsou ubytovány odděleně od ostatních dívek.

Celková kapacita zařízení je 36 lůžek v 6 skupinách, kdy skupina jedna a dvě slouží pro ubytování dívek v prvním měsíci střednědobého pobytu a pro krátkodobý pobyt. Metoda práce je smíšená, individuální i skupinová, míra uplatňování obou metod reflektuje potřeby dívek a cílem je stanovení základních postupů a metod práce s dívkou, kompenzace, vypracování prognózy. Třetí skupina slouží pro ubytování dívek na dlouhodobém pobytu, které vyžadují zvýšenou individuální péči. Cílem je dlouhodobá kompenzace, posilování

pozitivních prvků chování. Čtvrtá skupina je taktéž určena pro dívky s dlouhodobým pobytem, které však *navštěvují školy při zařízení, popř. školy ve městě*, a které vyžadují standardní individuální péči. Hlavními výchovnými postupy jsou skupinové metody práce sloužící k posílení sociálního statutu dívek, jejich samostatnosti a zlepšení orientace v běžném životě. Pátá a šestá skupina je určena pro ubytování dívek s nařízenou ochrannou výchovou, popř. dívek vykazující extrémní poruchy chování.

V zařízení je používán bodový systém hodnocení, který se provádí průběžně každý den na večerním kruhu, sumárně týdně v rámci skupinového sezení. Dívka se k hodnocení vyjadřuje. Pro průběžnou orientaci projevů dívky jsou založeny individuální léčebné deníky, kam se zapisují veškeré projevy dívky, včetně bodového hodnocení.²¹

Tento výchovný ústav v rámci své profese navštěvují od roku 2001. Přestože mám i nadále k některým přístupům své výhrady, mohu konstatovat, že zde dochází ke zkvalitnění reedukačních procesů. Také celkové vybavení ústavu a vyškolení výchovného personálu je na vysoké úrovni. Zrušily se „samotky“, sankční stříhání vlasů a další dlouho přežívající nešvary ústavní výchovy. Přínosem byl dle mého názoru i fakt, že v tomto výchovném ústavu bylo do pracovního poměru přijato větší procento mužů, než tomu bývalo dříve. V současné době je v ústavu zaměstnáno 44 výchovných pracovníků, z nichž je 28 žen a 16 mužů. Ve vedoucích funkcích, jako je ředitel ústavu, zástupce ředitele, etoped a vedoucí vychovatel, jsou zařazeni muži, ve funkci psychologa ústavu je zařazena žena. V letošním roce dosáhne výchovný ústav 100% vzdělanosti, 13 zaměstnanců končí magisterské studium na Univerzitě Karlově v Praze, obor speciální pedagogika. Přesto se počet úteků dívek z tohoto zařízení nijak výrazně nesnížil.

²¹ Výroční zpráva Výchovného ústavu v Jindřichově Hradci ze dne 13.10.2009

4. Výsledky výzkumu

4.1 Přepis rozhovorů s pomocí narativní rekonstrukce příběhu

Lenka - 17 let, 1 rok ve VÚ JH, 1 útěk, délka útěku 1 měsíc

délka rozhovoru 80 minut

Příjemná, usměvavá, upravená, sedíme samy na zahradě ústavu, jsou prázdniny, je pěkné počasí, navázání kontaktu spontánní, bez problému začíná mluvit, je ráda, že si může zakouřit a popovídat s někým jiným než s „holkama“, chvílemi na mě působí dojmem „herečky“, která je ráda, že má své publikum, chvílemi však „vypadává“ z role a začíná být opravdovější.

Rodina – do 6 let vnímala problémy pouze okrajově, matka alkoholička, otec dominantní ve vztahu ke všem členům rodiny, hrubý, neměl k ráně daleko, bil svou matku, manželku i děti, často pil.

V 6 letech se matka opila, snědla prášky a rozloučila se s dcerou, sebevražda byla dokonaná, „byla jsem jediná s kým se máma rozloučila, pamatuji si, jak spolykala ty prášky a pak mě hladila po hlavě...“

Od té doby převažuje pocit, že je na všechno sama.

Do péče ji dostala babička, matka otce – „babička nebyla přísná“, Lenka - záškoláctví, útěky z domova, i týdenní absence ve škole, parta, alkohol, zkouší lehké drogy, ve 13-ti letech první vztah s o 2 roky starším Romem (považuje ho za svého přítele dosud).

Sourozenci – mladší bratr, nejsou ve styku, starší sestra – prostituce v Praze, velmi špatný vliv na Lenku, sváděla ji k prostituci, sestru Lenka odsuzuje, nechce s ní už v životě nic mít, „Ségra je špatná holka, nikdy pro mě neudělala nic dobrého. Jednou mě dokonce předhodila nějakému hnusákovi, asi kunčaftovi. Zdrhla jsem jim.“

Rodinu nazývá „světskými“, nechce si nechat organizovat život zejména otcem, i když se k ní v posledních letech chová otec celkem dobře, agresivní je spíše ke své matce, babičce a mladšímu bratrovi. Celá rodina nesouhlasí s jejími kontakty s přítelem Romem. Podle otce si Lenka musí najít světského, který se o ni postará, „bude se mít dobře, bude ověšená zlatem“ – ona toto odmítá, „já jim na to zlato seru zvysoka, když sem byla tlustá, tak na mě furt řval a sotva vypadám, jak vypadám a shodím prdel, tak je jak mílius, je to faleš!“

Ani ve vztahu s romským přítelem není vše ideální, nelíbí se jí v jakých poměrech žije, přílišná chudoba (slovenský Róm), poznala to, když byla na posledním útěku, který trval měsíc a ona s ním byla na Slovensku – měli rozpory, hádali se. „Žili tam strašně, v polorozpadlém baráku, 3+1 a v tom tři rodiny. Bylo to tam strašný. Ale jinak byli docela hodný.“

Lenka má sen, chtěla by s přítelem do Anglie, zde se domnívá, že budou vyřešeny všechny její existenční problémy, chtěla by s sebou vzít i babičku, „budou se tam mít všichni dobře.“

Anglicky se neučí, je dost času, „učím se rychle, opravdu.“

Současný stav

Je po útěku, kdy byla na Slovensku s přítelem u jeho rodiny. Je spokojená v ústavu. Je to lepší ústav než ten předchozí, „holky si neváží toho, co tady mají“, některé vychovatelky jsou jako kamarádky, má všeho dostatek „až pod nos“. Užívá si prázdniny, dokáže si užívat i jinak než ostatní holky, ráda si zajde na kafe, jen tak posedět, ráda se dobře obléká, ráda si udělá radost nějakým nákupem, i když pak nemá celý měsíc žádné peníze. Stále myslí na přítele, který je v současné době v Plzni, ale stýká se i s jinými chlapci. Navíc má přítelkyně i mezi ostatními dívkami z ústavu. Lesbickou lásku považuje za normální v tomto prostředí, ve kterém se v současné době nachází, nebrání se jí.

Uvádí, že na útěk šla hlavně proto, že chtěla naštvat otce, který jí zakázal víkendovou návštěvu doma, chtěla mu ublížit, byl to truc a naskytla se zrovna možnost utéci s jinou dívkou, a proto s ní šla na útěk. „Nasral mě, kámoška šla na útěk, tak jsem šla s ní.“ Obě jely k její babičce, které řekla, že má mimořádnou dovolenku. Pak jela dál do Plzně za svým přítelem a poté s ním na Slovensko. Po pár dnech se jí však chtělo vrátit se zpět do ústavu, hádala se o to s přítelem, nelíbilo se jí tam. Pak již na útěk nechtěla, v ústavu má pohodlí, pokud neudělá nějaký „průšvih“, má i denně vycházky, může se stýkat s dalšími chlapci. Největší strach má z „Opatření“ – 14 dní bez vycházek, jinak jí v ústavu vadí pouze to, že jsou zde i dívky, které jsou psychicky nemocné, „nemám na ně nervy“, jsou hádavé, nevyzpytatelné, mnohdy agresivní, nedokáže být ve vztahu k nim trpělivá. Sama sebe považuje za mnohem inteligentnější, chce, aby se ony přizpůsobovaly spíše jí. „Jsou to krávy vylízaný, nedá se s nima mluvit, jsou jako zvířata, nesnáším je!“

Její postoj k útěkům – považuje to za zbytečné, pokud může na vycházky a občas zajet domů. Má ráda své pohodlí, to na útěku postrádá. Do jisté míry nechápe „hloupost“ útekářek, že z ústavu utíkají, aniž by měly nějaký důvod.

Závislost – pije, kouří, lehké i těžké drogy – uvádí, že má vše pod kontrolou, pokud je spokojená nemá potřebu je brát. Po drogách sáhne ve chvíli, kdy má nějaký problém, je ve stresu nebo se dostane do party, kde jí jsou nabídnuty. Naoko k drogám má postoj spíše odmítavý, vzápětí se však rozhovoří o tom, kdy a kde si co dala..... „No co, dám si jen když mám depku, jinak jsem čistá“

Závěr: Inteligenčně má na to vyčnívat v ústavní hierarchii nad ostatní dívky, má veselou a otevřenou povahu, je však nevyzrálá a naivní pro život mimo ústav. Myslí si, že je něco víc než ostatní dívky, v ústavu na skupině by mohla být vůdčí typ. Dokáže si spočítat výhody a nevýhody útěku. K útěku musí mít závažnější důvod. Na otázku „příčiny“ proč podle jejího mínění holky z ústavu utíkají, odpovídá, „proč ne, když to jde a ony jsou blbě a žádný důvod nepotřebují. Stačí, aby jedna kráva řekla, že jde a vždycky se někdo najde a jde s ní jen tak, že nemá co dělat“.

Ivetka - 17 let, Romka, 1,5 roku ve VÚ JH, časté útěky, nyní měsíc bez útěku, pro časté útěky zařazena do skupiny E,F – zvýšený dohled

délka rozhovoru 90 minut

Iveta přišla na sezení bez zájmu, bylo na ní vidět, že ji to neobtěžuje, ale ani nezajímá. Bez zájmu vyslechla důvod sezení, souhlasila. Prázdninový den, první slunce po týdnu dešťů, sezení probíhá v zahradě ústavu, jsme samy. Iveta si nechce vybrat jiné jméno, chce být uvedena pod svým vlastním jménem. Není nijak zvlášť upravena, je nenalíčená, na sobě tepláky a triko. Nechci na ni tlačit a vyzývám ji, aby začala mluvit o sobě, a nabízím jí, aby začala od začátku, od doby na kterou si sama pamatuje. Začíná mluvit pomalu a po 10 minutách se uvolňuje a dovypráví svůj příběh. Během devadesátiminutového vyprávění vykouří 3 cigarety.

Rodina – Iveta se matce narodila velmi brzo, matka nebyla na dítě dost zralá a dala ji do výchovy matce otce dítěte. Iveta uvádí, že byla ještě miminko, když se jí matka „prvně zřekla“. K babičce a dědovi měla zprvu velmi pěkný vztah, nic jí nechybělo. Zhruba v 10 letech začala mít Iveta problémy ve škole. Neučila se, prala se se spolužáky, začínala s krádežemi, utíkala z domova. Babička na ni přestávala stačit a matka ji do péče nechtěla,

otec byl na drogách a také ji nechtěl. Ve 12 letech je umístěna do dětského domova se školou, kde měla i nadále problémy s kázní. Ve 13 letech poprvé okusila lehké drogy a během velmi krátké doby přešla na pervitin. V 15 letech je umístěna do výchovného ústavu. Stále má problémy s drogami, krádežemi a rvačkami. Do svých 17 let je 2x umístěna do psychiatrické léčebny pro sebepoškozování a 4krát byla na detoxu. Vystřídala několik výchovných ústavů – Hodkovičky, Dobřichovice, Janštejn, Kostomlaty, kde nevydržela více jak půl roku a většinou byla přeložena z důvodu rvaček, drog a útěků.

Přiznává, že v té době, kdy tak často střídala ústavy, byla hodně závislá na drogách a chtěla „domů“. Domov pro ni však neznamena matka, otec, babička, ale komunita, ve které se cítila a dosud cítí nejlépe – je to komunita utvořená z různých příbuzných, bratranců a sestřenic, kamarádů a hlavně lidí, kteří mají přístup k drogám. „Nikdy jsem nemusela prodávat svoje tělo kvůli droze, měla jsem ji kdykoliv jsem chtěla.“ Její přítel, se kterým „chodí“ od dětství, je v současné době ve výkonu trestu, kdy si odpykává trest za výrobu a distribuci drog, údajně si má „odsedět“ ještě 17 měsíců. „Je to lepší jak rodina, nikdy se na mě nikdo z nich nevykašlal, když sem byla na dně, pomohli mi. Vždycky se tam budu vracet.“

Drogy a současnost – Iveta odsuzuje otce, uvádí, že je to „hnusnej feťák“ a je „naprosto k ničemu“. Přiznává, že byla hodně závislá, ale v současné době „to má pod kontrolou“. Zároveň říká, že pokud uteče a vrátí se ke své komunitě, bude na drogách znova. „Proč ne, je mi pak fajn, pomáhají mi, ne, jako táta nikdy nebudu!“

Iveta a útky – utíká většinou sama, nemusí se starat o jiné, většinou se vrací ke své komunitě, občas se zajede nejdříve podívat do Prahy. Nepřizná, že potřebuje drogu, i když je to první, po čem se na svobodě shání, zdůrazňuje, že utíká ze stereotypu výchovného zařízení a z toho, že má dost lidí, které zde má kolem sebe. „Dyť se na to podívejte, kdo tu je, většina holek je na útěku, jedna je blázen a druhá je úplně blbá, s kým se tu mám sakra bavit?!“ „Každej den stejný lidi, bych se tu zcvokla.“ „Co jsem, ale tady v tomhle ústavu, tak je to s útekama horší, z tohohle oddílu se utíká blbě, je tu zvýšená ostraha, nemůžu nikam sama. Možná je to ale lepší, chci to tu nějak ten rok přežít. Jednou to skončit musí!“

Iveta a ústav – „Jo, tenhle ústav není špatnej, většina vychoušek jsou tu dobrý, škoda, že nejsem na druhým oddíle, mají tam vycházky. Ale to bych zase byla furt na útěku. Je tu hrozná nuda.“.... „Ale jo, nějaký věci tu děláme, většinou mě to nebaví... Mě vlastně nic nebaví, ani nevím, co bych chtěla dělat. Kámošky tu nějaký jsou, pokud nejsou zrovna na útěku, občas si vypomáháme se sexem, jak jinak.... už jsem chlapa neměla rok“.

Iveta a budoucnost – „Stejně jednou dopadnu blbě, vím to! Ten můj se vrátí z basy a stejně bude dělat to, co před tím a já zas v tom budu létat.“.... „A co mám sakra dělat, kdybych chtěla slušně bydlet, tak na to potřebuju prachy, a kde je mám vzít, nikdo mi je nedá. A kdo mě zaměstná, když jsem černá. Jen na mě někdo koukne a letím. Nemám nikoho, kdo by mi pomohl, jedině parta, ta se na mě nikdy nevykašlala. Skončím zas tam a budu krást a fetovat, nic jinýho dělat nejde. Bydlení na půl cesty je blbost, jen oddálí to, co stejně musí přijít.“

Neměla jsem v úmyslu děvčatům do jejich vyprávění příliš vstupovat, avšak v tomto případě jsem z Ivety cítila, že chce diskutovat a chce, abych s ní mluvila. Přistoupila jsem na to. Po několika minutách Iveta začala mít skleněný výraz v očích a její vyprávění se od toho předešlého podstatně změnilo. Začala mluvit o tom, že by chtěla být s matkou, že by chtěla někam patřit doopravdy, mít se o koho opřít. Neví, jak to udělat, jak k matce najít cestu. Matka jí už nevěří, chtěla by jí dokázat, že se nemusí bát, že svým novým sourozencům nebude dávat drogy, že jim bude naopak ukazovat, jak jsou špatné. Pět let neslavila narozeniny doma. Volala matce, říkala jí to, prosila ji, aby k ní mohla alespoň na ty narozeniny. Matka ji telefonicky odmítla, že už ji zklamala tolikrát, že jí už nevěří. „Máma je jiná než ostatní matky. Proč sakra není jako ostatní. Dyť ostatní mámy mají taky grázly, co maj nastoupit do basy a ony je schovávají doma, aby nemusely nastoupit do výkonu, tak proč je moje máma taková?“ Nezbylo mi nic jiného, než se jí zeptat na to, zda by dokázala, pokud by jí matka přece jen dovolila přijet na své narozeniny „domů“, neutéci za kamarády a za drogou. Odpověděla, že by to nedokázala.

Závěr: Iveta je závislá na své komunitě i na drogách. Je rezignovaná a skrývá své city. Chtěla by k matce, ale nedokáže se oprostít od svého minulého života. Uvažuje hodně realisticky.

Kdyby měla lepší možnosti útěku, zřejmě by byla na útěku pořád. Důvod k útěku je jednoznačně v touze po komunitě a drogách. I když v dřívější době utíkala i k babičce, kterou měla ráda, stejně nakonec ve své komunitě skončila na drogách.

Šarlotka - 19 let, Romka, 3 roky ve VÚ JH, zařazena do skupiny se zvýšeným dohledem, středně těžká mentální retardace s poruchami chování, 4 útěky v době, kdy byla na skupině s mírnějším dohledem

délka rozhovoru 120 minut

Šarlotka přišla na „povídání“ velmi vstřícně naladěná. Hned mezi dveřmi mě vítala slovy „vás já znám pani, vy ste ta policajtko, která mluvila s Ivetou! Iveta říkala, že ste hodná a že ste jí moc pomohla, sem ráda. Bála jsem se, že si mě nevyberete.“ Šarlotka si vybrala jméno stejné jako má její malá sestřička, kterou má její otec s její sestrou, a o kterou se většinu stará pokud je na „opuštětku“. Je silnější postavy, upravená, namalovaná, oblečená do trička a sukně. Na rukou jsou vidět četné zhojené jizvy po sebepoškozování. Na levé ruce má propiskou namalované velké srdce s iniciálami její přítelkyně. Seděly jsme samy na zahradě ústavu. Rozhovor byl dlouhý, Šarlota se často opakovala, neuměle protahovala své povídání. Evidentně byla ráda, že ji někdo poslouchá.

Šarlotka a rodina – „máma strašně chlastala, táta furt seděl, protože fetoval a furt někoho mlátil. I nás doma mlátil. Mámu, mě, sourozence, všechny furt mlátil. Když byla máma vožralá, tak šukal všechny, co doma našel. Malou Šarlotku má s mojí ségrou. Mě taky chtěl znásilnit, byla jsem samá modřina, ale nedostal mě, mě ne! Mě potřebuje, potřebuje moje prachy. Pani, já mám svoje prachy, dostávám invalidní důchod a von by ho chtěl. Kdybych mu ho nedala, tak by mě snad zabil. Mámě je to všechno jedno, chlastá. Naposled když jsem byla doma, tak jsem po tejdně utekla zpátky do pastětky. Řekla jsem to kurátorce jakaj je to grázl a že tam už nechci bejt. Řekla mi, že nemusím. Jsem ráda, že jsem tady zpátky.“

Šarlotka nedokázala mluvit v časové ose, byla plná hněvu na otce a bylo vidět, že to potřebuje ze sebe dostat ven, spíše než hovořit o minulosti, ta pro ni jako by nebyla podstatná. Nechtěla se k ranému dětství vracet.

„Strčili mě do děčáku, ale tam mi nedali žádnou lásku. Vidíte pani, že mi tam měli dát lásku spíš jak tady. Vod toho děčák je, ne (!?), aby dal dětem lásku, když jim jí nedaj doma. Tady sou hodný, tady mi ji dávaj. Sem tu od 16 let. Sem tu ráda a spokojená. Mám tu kámošky. Iveta je kámoška. Jo spíme spolu taky, je to moje holka.“

„Taky jsem se jednou poprala s vychovatelem, už ani nevím proč, asi sem měla depku nebo tak něco. Pak mě poslali do tý Jihlavy do blázince.“

Šarlotka a útěky – „Já byla často pryč. Víte pani, já si hodně ubližovala. Hlavně když jsem brala drogy, tak jsem se furt řezala, nemohla sem si pomoci. Byla jsem v blázinci a mockrát v nemocnici. Už když sem byla v tom děcáku, vod tý doby. Ale na útěku sem byla asi jen 3, co jsem tady. No, zdrhla sem kvůli marjánce, abych se mohla pořádně rozšoupnout. Pokaždé sem zdrhla s někým, sama bych se asi bála. Hned mě ale chytli. Pani, no, nedivte se, kdybyste byla furt někde zavřená jako já, tak byste taky chtěla občas ven, někam zapařit, vožrat se, dát si fet a zapomenout, no né..“

Šarlotka současnost, budoucnost – „nevím, co bude pani, možná, že bych mohla bejt těhotná. Ne s tátou ne, to ne. Mohla bych to mít s jedním blbcem, ani nevím, jak se menuje, jen sme si užili, víc nic. Stejně bych ho nechtěla, ani náhodou. Ale kdybych to dítě měla, určitě bych přestala fetovat, kouřit, ani kafe bych nepila. To mi pani věřte. Mám děti moc ráda. Měla bych to dítě místo malý Šarlotky. Byla by jen moje.“

O budoucnosti se s Šarlotou velmi těžko povídalo, bylo vidět, že se budoucnosti bojí. „Bojím se, že nakonec budu muset jít k tátovi. Ten mě bude chtít kvůli tomu důchodu. Bude slibovat, jen aby mě dostal. Bojím se o Šarlotku, možná, že k němu půjdu kvůli ní. Pani, já fakt nevím, co dělat. Budu to muset probrat s kurátorkou, třeba mi řekne, co by bylo pro mě lepší. Kdyby to šlo, tak bych klidně zůstala i tady.“

Závěr: Šarlota je ve velmi těžké situaci, je jí 19 let a její možnost zůstat ve výchovném ústavu pomalu končí. Vzhledem ke svému postižení nebude moci žít někde sama, bude potřebovat dohled a pomoc. Dovoluji si pochybovat o tom, že by se její původní rodina o ni mohla adekvátně postarat, spíše by to pro ni mohlo mít fatální následky. Její případné těhotenství by mohlo též představovat značná rizika.

Iveta (II) - 17 let, ve VÚ JH 9 měsíců, před tím doma, 1 útěk

délka rozhovoru 80 minut

S Ivetou jsem chtěla mluvit již dříve a to vzhledem k tomu, že jako jedna z mála děvčat vyrůstala v úplné rodině. Ona však se mnou odmítala mluvit. Vychovatelce řekla, že se o sobě s nikým cizím bavit nebude. Teprve na základě toho, že děvčata mezi sebou o mých návštěvách hovořila, změnila názor a svolila s „povídáním“.

Sešly jsme se v příjemné místnosti výchovného ústavu sloužící k přijímání návštěv. Ivetka na sobě měla vytahané triko a tepláky, je silnější postavy. Nebyla nijak zvláště

upravena, avšak měla dobrou náladu. Hovořit o sobě začala naprosto spontánně. Je nekuřačka a tak ji potěšilo lízátko, které jsem jí přinesla.

Iveta a rodina - Iveta vyrůstala v úplné rodině. Rodiče jsou starší, otec 60 let, matka 50 let. Má celkem 7 sourozenců. Dva bratři a pět sester. Dvě poslední sestry jsou ještě hodně malé. „No, táta trochu pije, ale ne moc, jsou ale jinak oba v pohodě. Je nás moc, máme málo peněz. Jo, táta i máma oba dělají. Táta něco rukama a máma něco s počítačem, nevím přesně. Táta mámu nikdy nebil, jenom já se ségrou jsem byla bita. Hodně mě ztloukl asi 2x co si pamatuju. No, my jsme se ségrou zdrhaly z domova.... tak potom. Já si s tátou fakt vůbec nerozuměla. Do past'áku mě poslal von, máma ho musela poslechnout. Nejdřív mě dali do Český Kamenice, tam jsem byla strašně nešťastná, bylo to tam strašný. Hrozný! Chyt mě tam amok, něco jsem tam rozmlátila, tak mě hned přeložili sem. Víte, já jsem hodně kradla. Doma, venku, pořád něco. No, kradla jsem hlavně jídlo, pití, sladkosti. Alkohol ne, jen colu a tak. Já nefetuju. Kapesné jsem nikdy nedostávala, naši neměli peníze, tak jsem kradla. Nikdy jsem nebrala věci jako magneták nebo tak něco, jen jídlo a sušenky třeba. Ve škole mě to nebavilo, nešlo mi to tam. Raději jsem se ségrou zdrhala za školu a třeba jsme jen tak chodily venku a občas si něco někde vzaly a tak. Sourozenci jsou některý už dospělý, ale některý ještě malý, rozumím si jen se ségrou. Určitě se vrátím domů. Třeba budu někde dělat nebo mi něco najdou, ještě nevím, ještě tu budu rok, to je až za dlouho, nebudu to řešit teď.“

Iveta a výchovný ústav - „Jsem tady moc spokojená. Vychoušky jsou bezvadný, některý jako kamarádky. Když zlobíme, tak si pořádek udělají. I holky na skupině jsou dobrý. Když nechci, nejdu do školy, je to pohoda. Máme tu všechno, dostávám kapesný a můžu si i něco koupit, proč bych kradla. Mám vycházky a taky tu chodím s jedním klukem z J. Hradce. Je mu 25 let. Nevím, jestli z toho něco bude, je docela hodnej a asi mě má rád. To uvidím. Na dovolenku jezdím domů, zatím je to v pohodě, ale stejně se ráda vracím sem. Asi kvůli holkám a tak. Je to tu hezký“.

Iveta a útěky – „Šla jsem na útěk za tu dobu jen jednou. Ani nevím proč, Kát'a řekla, že půjdeme na útěk a já řekla, že jo. Byla jsem v Jindřichově Hradci u toho svýho kluka týden, pak mě chytily vychovatelky a bylo to. Pak jsem měla zaracha. To bylo blbý. Já myslím, že holky utíkají hlavně kvůli tomu, aby se uvolnily a zablblly. Já vlastně zdrhla taky kvůli tomu, abych měla pocit svobody a uvolnění, chvíli si dělat co chci a tak. Třeba mě štve, že tu máme vycházky jen do 8 hodin. Ale jo když se domluvíme, tak můžeme přijít i kolem jedenáctý. Ale ne furt, to nejde, spíš za odměnu. Jenže, my by jsme chtěly jít třeba na diskotéku. To nám tady moc chybí. Tady si taky zatancujeme na skupině, ale to je na nic, to není diskotéka. Když

prostě někdo chce jít na diskotéku, tak musí zdrhnout. To je blbý, né (?!).... Ne to není jen vo tom, se tam vopít, nebo drogy, jen si jít zatancovat. No, některý holky jo, ty si dají fet a chlast, ale já bych nemusela. Kdybych měla možnost bejt na diskotéce třeba do jedný, tak bych se vrátila. Hm, no všechny by se asi nevrátily. To ne. Myslím si, že je to hrozný, že holky zdrhají kvůli fetu a tak, to se mi nelíbí. Když se pak vrátí z útěku, tak jim pak strašně vynadáme, že jsou krávy a tak. Nechápu je někdy, fakt ne.“

Závěr: Iveta má to štěstí, že se bude moci zřejmě vrátit domů k rodině a ta by jí mohla pomoci ve vstupu do běžného života. Během pobytu Ivety v ústavu se zřejmě osamostatní i další sourozenci a tak by i rodinné, zejména finanční poměry mohly být časem lepší.

Zuzana – 16,5 roku, 1 rok VÚ JH , 8 krátkodobých útěků

délka rozhovoru 90 minut

Se Zuzanou jsem se seznámila již v době, kdy byla krátce umístěna v ústavu a to z důvodu šetření krádeží, kterých se dopouštěla v místě svého trvalého bydliště. V té době na mě působila jako celkem chytré dítě, které se díky partě dalo „špatným směrem“. Na „sezení“ přišla mladá slečna, velmi pěkně oblečena do značkového oblečení, několik zlatých řetízků na krku, na každém prstu zlatý prstýnek, navoněná, s tmavými brýlemi, které jí zakrývaly půl obličeje. Seděly jsme u ní na skupině, protože zde byla sama, ostatní dívky byly na sportovní aktivitě někde venku. Jí se sportovat evidentně nechtělo a nezakrývala uspokojení nad tím, že se tomu vyhnula. Dala mi najevo, že doufá, že náš rozhovor nebude trvat příliš dlouho. Požádala jsem ji, zda by si během rozhovoru nemohla sundat brýle, že bych jí ráda viděla do obličeje, když si budeme povídat. Řekla, že je nesundá, že je to její věc.

Zuzana a její rodina – rodiče Zuzany jsou „kolotočáři“ a vlastní několik dobře prosperujících atrakcí. Matka i otec jsou neustále maximálně vytíženi, na děti neměli většinou čas. „Dělala jsem si, co jsem chtěla. Když jsem něco potřebovala, dal mi táta prachy a já si to koupila. Někdy jsem si řekla i mámě a ta mi dala prachy taky. Mohla jsem kupovat i kamarádům, co chtěli.“ Ve škole Zuzana prospívala dobře, „zlatá střední cesta, úplně to stačilo. Dyť jsme stejně chodili furt do jiný školy, tak co. Hlavně, že jsem měla klid. Kdybych nosila horší známky, našim by to vadilo a nedávali by mi peníze.“ O dětství se Zuzana bavít příliš nechtěla. „No co, bylo to normální dětství. Byli jsme pořád někde a já byla s ostatníma dětma. Jezdili jsme i do ciziny. Táta i máma byli v pohodě, ale moc jsem je neviděla.... No

starala se o nás i bábi a teta, taky v pohodě. Bitu jsem byla párkrát, když jsem něco vyvedla. Hlavně když jsem byla starší, tak jsem různě zdrhala a tak.“

Zuzana a výchovný ústav – „Rovnou mě šoupli sem. No, vždyť víte za ty čórky doma, a tak.“ Zuzana začala nervózně pohupovat nohou a koukat z okna. Musela jsem ji ubezpečit, že jsem za ní nepřišla jako „policajt“, ale jako studentka vysoké školy a vše, co si spolu povídáme, zůstane pouze mezi námi a její jméno nebude nikde uvedeno. „No, měla jsem pořád nějaký kamarády, znáte to. S jídlem roste chuť. Asi ve 13 jsem si dala prvně šluka marjány a pak i další a další. I jiný drogy jsme zkoušeli. Vono se hulí všude. Naši to asi nevěděli dlouho, vždycky jsem byla doma dobrá. Nepoznali to. Pak se to nějak posralo, já nevím. Furt jsem potřebovala víc prachů na fet a taky jsem se chtěla oblíkat....tak jsme občas došli s ostatníma do obchodáku a tam si něco převlíkli. No, normálně jsem se vysvlíkla v kabině, sundala ten krám na alarm a normálně jsem odešla v novém. Nebo jsme prostě někde něco lohli a pak si za to koupili fet. Jak jsem ale ukradla naposledy ten batoh s těma věcmi, tak mi to potom přišli a naši se naštváli a řekli, že půjdu do pastáku a jsem tu, no.“

Zuzana byla přijata na střední školu oděvní, ale vzhledem k útěkům z domova do školy ani nenastoupila. V ústavu studuje učební obor. „Ve škole mě to nebaví, když můžu, tak tam nejdu. Stejně mi to stačí se to pak doučit. Jestli to dodělám nevím, skoro je mi to jedno.“

Podle Zuzany je její pobyt v ústavu bez problémů, až na ty časté útky s nikým neměla vážnější problémy. „Vychovatelky jsou tu docela dobrý. Nemůžu to srovnávat s jinýma ústavama, tenhle je můj první. Mám raději ty mladý vychoušky, jsou lepší než ty starší. Ale jinak jsou v pohodě všechny, i chlapi co tu jsou.“

Zuzana a útky – „Zdrhla jsem párkrát. Není to problém. Vždycky jdu na útěk raději s někým než sama, je to nebezpečný. Většinou nejdřív jdeme na stopa do Prahy, k nějakému známému a tak. Tam jsme pár dní a pak jede každý někam jinam. Já většinou jedu domů. Ne jako domů k našim, ale ke kámošům. Nejsem ještě na drogách závislá, ale dám si pokaždé, když zdrhnu. Dávaj mi, já jim dřív taky dávala, když jsem byla ve vatě. Blbý je, že se to nakonec vždycky nějak proflákne a naši na mě pošlou policajty a ti mě pošlou zpět sem. No, proč bych nezdrhla, když to jde. Peníze mi nechybí, naši mi je posílaj pořád, abych se tu měla dobře. Vždycky se nějaká blbá holka najde, co jde na útěk taky, stačí jen naznačit. Jsou tu většinou hloupý holky, udělaj, co chci, třeba za cigáro.“

Zuzana a drogy – rozhodně popírá jakoukoliv závislost, ale uvažuje o tom, že by si od rodičů nechala zaplatit nějaký „ranč“, kde se závislost na drogách léčí. Někdy si již vyhlédla

na internetu a mluví o něm v superlativech. Rodiče jí údajně přislíbili, že pokud bude „sekat latinu“, tak o této možnosti pouvažují s dosažením jejích 17 let. „Já mám drogy pod kontrolou, můžu přestat, kdy budu chtít, nevidím v tom problém. Jak jsem tady, tak mám pořádek, proto to potřebuju. Až budu venku, tak to potřebovat nebudu.“

Závěr: Zuzana nepřipouští svou závislost na drogách, je přesvědčena, že situaci zvládne sama a zároveň si protiřečí připouštěním možné léčby. Její problém je vážný také z toho hlediska, že Zuzana experimentuje s tvrdými drogami, jako je pervitin a heroin. Podle mého názoru by se měla celá tato situace řešit spíše v rodinném prostředí a zejména pracovat důsledně i s jejími rodiči, jinak bude řešení tohoto problému časem jen horší.

4.2 Analýza kvalitativních dat

Pro analýzu dat získaných z narativních rozhovorů s dívkami výchovného ústavu jsem použila otevřené kódování, které vychází ze zakotvené teorie používané ve kvalitativním výzkumu. Kódování je v podstatě rozkrytí dat směrem k jejich interpretaci, konceptualizaci a nové integraci. Otevřené kódování znamená, že zjištěné údaje jsou rozebrány na samotné části a jsou pečlivě prostudovány. Rozebráním, prozkoumáním a porovnáním se zjistí podobnosti nebo rozdíly. Otevřené kódování lze aplikovat různými způsoby a to tak, že lze kódovat slovo po slovu, podle odstavců anebo podle textů a případů. Výzkumník může toto kódování následně třídit a organizovat, kombinovat a doplňovat v dalších analýzách.²²

Hlavní a společné téma, které se prolínalo všemi vyprávěnými příběhy dívek umístěných ve výchovném ústavu, bylo téma **problematického rodinného zázemí**. Škála problémů v rodině je i v tomto malém vzorku celkem obsáhlá. Od problematiky nedostatku finančních prostředků, jak je tomu u rodičů Ivety (II), nadměrného užívání alkoholu i drogové závislosti, jak je tomu u rodičů Lenky, Ivetky i Šarlotky, až po evidentní zanedbávání výchovné péče z důvodu pracovního zaneprázdnění rodičů Zuzany. Objevují se i další aspekty problematické rodiny jako je rozvod, úmrtí jednoho z rodičů, hádky v rodině, násilí (i sexuální zneužívání) v rodině a další. Ve třech případech z pěti je u dívek rozvinutá citová deprivace vznikající

²² Hendl, J., Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace. Praha: Portál, 2005. s. 246 - 247

v důsledku neuspokojení potřeby spolehlivého a jistého citového vztahu s matkou nebo s jinou osobou.

Zajímavé je i zjištění, že ve třech případech z pěti došlo po výchovném selhání rodičů k částečnému **předání výchovné zodpovědnosti na prarodiče**, kteří však tuto svou úlohu zvládali pouze do doby, než se dívky dostaly do adolescenčního období. Většina problémů u těchto dívek byla nastartována již v období rané adolescence, kdy bylo již zřejmé, že prarodiče výchovu problémového dítěte i z důvodu vyššího věku nebudou moci zvládnout a problémy se budou prohlubovat. Ve všech třech případech to však byla v té době jediná možnost jak dívky v rodině zabezpečit i v případě naprostého selhání rodičů a poskytnout jim alespoň uspokojení těch nejzákladnějších životních potřeb.

Dalším tématem, které je jistě problémem, i když si ho dívky vesměs vůbec nepřipouštějí, je **problém drog**. Ve čtyřech případech z pěti jsou dívky závislé na drogách a minimálně u Zuzany a Ivetky budou drogy velkým problémem i po odchodu z výchovného ústavu, pokud závislost nezačnou účinně léčit. Tento problém úzce souvisí i s vlastním tématem této práce a to z toho důvodu, že právě časté útoky dívek vedou k tomu, že dívky mají větší možnosti jak si drogu opatřit. Z vyprávění dívek i z praxe je zřejmé, že pro dívky není v současné době problém opatřit si jakoukoliv drogu, pokud jsou mimo ústav. To samé platí i pro alkohol. Lenka uvádí, že bere drogy, pokud má problém nebo pokud jí je někdo nabídne. Iveta přiznává, že závislá byla a v současné době má závislost pod kontrolou, do budoucna s drogami však nadále počítá. Šarlotka „přiznává“ pouze měkké drogy, ale vzhledem k její psychické diagnóze tato její informace může být zkreslená, spíše se lze domnívat, že Šarlotka pokud je mimo ústav, tak konzumuje drogy bez ohledu na to, zda jsou měkké, či tvrdé. Zuzana užívá drogy od svých 13 let, je závislá a nepřipouští si tuto skutečnost, i když je to jeden z hlavních důvodů, proč se dopouští tak častých útěků z výchovného ústavu. Z tohoto vzorku pěti dívek pouze Iveta (II.) ve svém vyprávění odsuzuje drogy a sama se jim vyhýbá. Problém závislosti na drogách je v ústavním zařízení neustále řešen a většina dívek se o své závislosti baví naprosto otevřeně, ale pouze jako o občasné vybočení, které patří k životu. Nehovoří o problému jako o „závislosti“, avšak u svých rodičů stejné chování odsuzují a závislostí toto chování s neskrývaným odporem nazývají. Nelze se však domnívat, že nechápou podstatu závislosti, většina dívek ví velmi dobře, o co se jedná, přesto všechny kategoricky odmítají, že by to byl jejich problém. I to je pravděpodobně dáno jak specifickými podmínkami ve kterých vyrůstaly, tak i současným do

jisté míry kolektivním způsobem života, kde dívky k problému konzumace drog přistupují jako k běžnému způsobu chování v tomto prostředí.... droga, jako nezbytný ventil pro stres.

Další shoda u tří dívek, a to Lenky, Ivetky a Zuzany, se týká problému *závadové party*. Z rozhovorů vyplynulo, že kamarádi mají špatný vliv na trávení volného času respondentek a je s tím většinou spojené i užívání drog a alkoholu. Ivetka si svou partu, komunitu, cení více jak rodinu: „Je to lepší jak rodina, nikdy se na mě nikdo z nich nevykašlal, když sem byla na dně, pomohli mi. Vždycky se tam budu vracet.“ Šarlotka byla od dětství v ústavní výchově, proto se jí tento problém tolik netýká a Iveta (II.) sice partu jako takovou neměla, ale většinu svých útěků absolvovala se svou sestrou. Je zcela evidentní, že dívky kromě Šarloty, která většinu svého života trávila v dětském domově a výchovném ústavu, ve chvíli, kdy byly „odešlé“ od svých rodin, zároveň s tímto opouštěly i své vrstevníky, party, kamarády, což mělo za následek i to, že dívky si velmi rychle svou partu začaly idealizovat a pokaždé, když se jim naskytla příležitost, i za cenu útěku, se k této partě vracely. Mnohdy návrat do party nebyl zrovna ideální, to však dívky většinou „neventilovaly“, spíše o své partě hovořily kladně, i když skutečnost tomu neodpovídala. Při jedné z přednášek, která proběhla ve výchovném ústavu na téma útěky a jejich rizika, jedna z klientek ústavu při volné diskusi uvedla, že touží vrátit se ke svým kamarádům a je ochotna všechna rizika spojená s útekem podstoupit, protože jí za to její parta stojí. Jednalo se o častou útěkářku. Po přednášce mě stejná klientka hned vzápětí požádala o pomoc, protože při posledním útěku byla právě členy své party opakovaně znásilněna a bála se následků.

Pokud bych na základě tohoto malého vzorku respondentek, klientek výchovného ústavu v Jindřichově Hradci, měla uvést příčiny jejich umístění v tomto ústavu, tak by to byla v první řadě nefunkčnost jejich rodiny a dále pak drogová závislost, krádeže, útěky, chození za školu, poruchy chování, agrese a v neposlední řadě i špatné sociální podmínky. Je zde však i otázka důsledků a rizik spojených s ústavní výchovou, který je patrný zejména u Ivetky, které dlouhodobá ústavní výchova způsobila *emoční deprivaci, jež vyústila v naprostou rezignaci*.

Celkově by důkladná analýza všech pěti vyprávění mohla přinést i další zajímavé poznatky ke studiu osobností s rizikovým chováním, avšak cílem této práce je zejména otázka častých útěků z výchovných ústavů. K této problematice se vyjádřilo všech pět respondentek a jejich názory se shodují v tom, že pokud dívkám není útek zvýšeným dohledem znesnadňován, **utíkají, protože mohou**. Samozřejmě ne všechny dívky mají stejné důvody, Lenka důvod potřebuje (otec), Ivetka by utekla ihned, kdyby neměla zvýšený dohled, Šarlota uvádí, že když to šlo, také utíkala, Iveta (II.) chtěla „chvíli pocít svobody“ a útek nebyl

problém, pro Zuzanu nebyl útěk problém nikdy. Pomineme-li tedy důvody, které rozhodně nejsou jednoznačné, můžeme říci, že **liberalizace současné ústavní výchovy opravdu daleko více než dříve umožňuje dívkám z výchovného ústavu mnohem jednodušeji odejít na útěk**. Sankce za útěk je minimální, pouze jedna z respondentek má z „opatření“ (zákaz vycházek na 14 dní) strach. Z hlediska bezpečnosti je však tento trend mnohem přijatelnější, než ten minulý a to zejména vzhledem k dřívější častým úrazům, které byly zákonitě s útekem spojovány. Většinou se jednalo o zlomeniny dolních končetin při pádu z výšky, či řezné rány o skleněné výplně oken.

Velmi zajímavý je i ten aspekt, který z vyprávění dívek zcela nezáměrně vyplynul a to ten, že všechny dívky se shodly na tom, že výchovný ústav v Jindřichově Hradci je překvapil v pozitivním smyslu a většina ho hodnotí velmi kladně, zejména přístup vychovatelů a vychovatelek, který označují jako „kamarádský“. S ohledem na toto zjištění může být zarážející, že i přesto dívky z ústavu utíkají. Avšak pokud si pozorně přečteme nejdůležitější pasáže všech pěti vyprávění je zcela evidentní, že pro mnohá děvčata je touha po svobodě a svobodném jednání mnohem silnější než slušné zacházení v bezstarostné avšak kolektivní „zlaté kleci“.

Při svých studijních návštěvách ve výchovném ústavu v Jindřichově Hradci jsem měla možnost hovořit i s většinou pedagogických pracovníků ústavu a jejich názory na útky klientek jsou velmi podobné závěrům této práce. Pro doplnění o „pohled z druhé strany“ uvádím přesný opis emailu, který jsem obdržela od jedné z pracovnic ústavu.

.....*“Ve staré budově byly dřív útky velice časté - ze dvora na studnu a přes střechu na zahradu. Utíkaly hlavně feťačky, které zůstaly v J. Hradci, sehnaly si drogu nebo alkohol a potom se samy vracely ještě v noci, kdy si zazvonily u vstupních dveří. Tvoji kolegové (myslí tím PČR) ti jistě potvrdí, že k nám vyjížděli velice často, protože takové dívky potom byly agresivní, napadaly ostatní nebo výchovné pracovníky a ničily zařízení ústavu, hlavně okna. Záchranka také mívala časté výjezdy k nám. Ted' utíkají dívky asi míň než dřív, ale jejich útky bývají většinou dlouhodobé, bývají u svých rodičů nebo kluků a podnětem k útekům bývá většinou touha po drogách. Některé z dívek také utíkají proto, že jim jejich kurátorka nedala souhlas s dovolenkou jako ostatním, tak si ji udělají samy, není to pro ně problém, pokud nejsou na ochrance. Já psycholog nejsem, ale umím odhadnout, že na každou dívku platí něco jiného a hlavně je důležité s nimi stále něco dělat. Ne sednout si na vychovatelnu a cítit se obtěžovaná, když něco chtějí. Já si denně doma připravuju na další den různé činnosti - akce, soutěže, kvízy, vaření, sportovní a hudební činnosti, apod. a hlavně jim*

naslouchám, i když je to někdy těžké. Ale hlavně ty, které přišly z dětských domovů, potřebují někoho, komu se mohou vypovídat, cítí, že je někdo poslouchá a ony ho chvíli mohou mít jen pro sebe. Takovéhle dívky neutíkají, navíc by ani neměly na útěku kde být.“

Závěr

Výchovný ústav jako z velké části represivní zařízení má nelehké postavení v edukaci adolescentů s poruchami chování a očekává se od něj, že vyřeší všechny prohřešky, které způsobila nefunkční rodina ve výchově mladého člověka. V současné době však ústavní výchova u nás nemá bohužel takové podmínky, jak legislativního, tak i materiálního zajištění, aby těmto nárokům mohla zcela dostát. Výchovný ústav v Jindřichově Hradci je ostatními výchovnými ústavami v republice brán jako „poslední štace“ pro dívky s těžkými poruchami chování, agresivními, delikventními a závislými. Přesto si ústav zachovává dobrou úroveň, což je z hlediska naprosté nekomplexnosti systému výchovy, která se odráží mimo jiné i v tom, že v ústavu jsou pohromadě jak dívky agresivní, s těžkými poruchami a zároveň i dívky, které jsou zde „pouze“ kvůli sociální situaci jejich rodin, velmi záslužné, avšak pro výchovné pracovníky i dívky značně stresující.

Vzorek pěti dívek, respondentek by se mohl zdát ne příliš validním pro tento výzkum, ale byl vybrán velmi pečlivě a uvážene tak, aby se v něm odráželo co nejvíce možných problémů, se kterými se dívky i výchovní pracovníci potýkají. Záměrně jsem se v této práci vyhýbala výchovným problémům, které se často ve výchovném zařízení v Jindřichově Hradci vyskytují, stejně jako v jiných obdobných zařízeních. To, že dívky nedodržují pravidla a řád ústavu, získávají pocity neohroženosti a často si myslí, že si mohou všechno dovolit, to že dochází i k občasným napadením vychovatelek/vychovatelů, která končí jejich pracovní neschopností, dále to, že dívky mohou téměř beztrestně ničit zařízení ústavu, jsou dle mého názoru právě ty problémy, se kterými se musí vyškolení pracovníci, pedagogové a psycholog umět vypořádat. Jakým způsobem, to je již v kompetenci ředitelů ústavů a preferovaným způsobům psychologických metod práce. Dle této studie tyto problémy nemají zásadní vliv na útoky dívek, a proto jsem jim nevěnovala zvláštní pozornost, avšak pro dokreslení problematiky je vhodné tento aspekt ústavní výchovy připomenout.

Policie v České republice minulý rok hledala přes 8500 dětí, 70 procent byly případy opakovaných **útěků** z různých **výchovných ústavů**. Velké procento těchto dětí na útěku páchá trestnou činnost nebo jsou oběťmi trestné činnosti. Cílem této práce bylo zjistit, proč v takové míře utíkají mladistvé dívky z výchovného ústavu v Jindřichově Hradci, co je k tomu vede a jaké vlastně jsou ony dívky. Čím hlouběji však pronikám do jednotlivých „příběhů“ dívek/respondentek, tím složitější se zdá všechny souvislosti hodnotit. Co dívky vede k útekům, je již výše naznačeno v analýze kvalitativních dat. Je to především touha po

svobodě, volnosti, rodině, drogách, kamarádech. Jaké však tyto dívky jsou, je mnohem složitější. Každá z oslovených pěti dívek byla jiná, a přesto je spojovala určitá životní traumata a prohry, které žádná z nich nemohla, či nedokázala ovlivnit. Příběhy, které vyprávěly, byly alarmující, a i když jsem se musela po celou dobu chovat jako nestranný výzkumník, nemohla jsem vnitřně necítit soucit a snahu nějak pomoci. Ne všechny děti mají to štěstí vyrůstat v úplné a milující rodině a bohužel těchto pět dívek nemá v současné době jinou lepší možnost, než je umístění v tomto konkrétním výchovném ústavu. Nemyslím si, že je to pro ně to nejlepší, co jim tato společnost může dát, a domnívám se, že zde naprosto selhává prevence. Minimálně dvě z oslovených respondentek **mohly žít v přirozeném rodinném prostředí**, pokud by byla provedena vhodná preventivní opatření. Možná stačilo včas podchytit problémy v rodině a důsledně s ní začít pracovat tak, jak je to již běžné v západních zemích, kde pochopili, že je lepší **spolupracovat s rodinou, jak z ekonomického hlediska, tak i z hlediska dalšího vývoje dítěte**. Samozřejmě prevence není lékem na všechny problémy - i z příběhů vyplývá, že jsou osudy, které by bez ohledu na prevenci stejně v zájmu dítěte skončily v lepším případě umístěním v některém z výchovných zařízení. Rozhodně si však nemůžeme myslet, že obnovíme narušené funkce rodiny tak, že ji rozdělíme, dítě umístíme na mnoho let do ústavního zařízení a tím zabráníme negativnímu vlivu „narušených“ rodičů. Vždyt' tímto krokem si současně uzavřeme i možnosti a prostor k ovlivnění systému rodiny, jejích funkcí a vztahů.

Na úplný závěr této práce jsem měla mít připravena některá možná řešení, jak redukovat útky dívek z výchovného ústavu, což se zdá být v těchto souvislostech celkem nereálné. Přesto si myslím, že tato práce nebyla zbytečná. Obohatila mne o mnohá další poznání a rozhodně dokážu lépe pochopit chování, jednání i pocity dívek, které jsou tolik ohroženy sociální exkluzí. Pro mou další budoucí spolupráci s tímto výchovným ústavem bude tato zkušenost nenahraditelná. Zejména praktická část práce poskytla velmi zajímavý materiál, který rozhodně zaslouží větší pozornost a předpokládá **další možnosti a úrovně zkoumání**, jak v rovině teoretické, tak i v praktickém využití v tomto tak specifickém terénu.

Seznam použité literatury

- Giddens, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1997. 595 s., ISBN 80-7203-124-4
- Glasser, W. *Terapie realitou*. Praha: Portál, 2001, ISBN 80-7178-493-1
- Hendl, J. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-549-3
- Langmeier, J., Matějček, Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Avicenum, 1974, Praha: Státní zdravotnické nakladatelství 1968
- Matoušek, O., Kroftová A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál 1998, 2003, ISBN 80-7178-771-X
- Novotný, O., Zapletal, J. a kol. *Kriminologie*. Praha: ASPI Publishing, s.r.o., 2004, s. 397
- Vágnerová, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-414-4
- Vágnerová, M. *Abnormální vývoj osobnosti jako následek negativního působení*, Praha: Technická univerzita v Liberci, 1996, ISBN 80-7083-175-8
- Vágnerová, M. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. Praha: Karolinum, 2005, ISBN 80-246-1074-4
- Vágnerová M. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2005, ISBN 80-246-0841-3
- Zášková, H. *Sociální deviace dětí a mládeže*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, FF, 1998. 95 s. ISBN 80-7042-519-9
- Zákon o soudnictví ve věcech mládeže, komentář, 2. vydání. Praha: C.H.BECK, 2007, 1199 s. ISBN 978-80-7179-375-5

Internetové zdroje:

- System školských zařízení pro ústavní výchovu [online].[cit. 2010-08-24]. Dostupný z WWW: http://www.kros-msk.cz/soubory/system_skolskych_zarizeni_pro_uv.doc
- Cíle a úkoly výchovných ústavů [online].[cit. 2010-08-24]. Dostupný z WWW: <http://vychovny-ustav.sweb.cz/cileukoly.htm>
- Probační a mediační program [online]. [cit. 2010-08-20]. Dostupný z WWW: <http://www.probacniprogram.cz>

Mezinárodní klasifikace nemocí [online]. [cit. 2010-08-19]. Dostupný z WWW:

http://www.mzcr.cz/Odbornik/obsah/mkn-10mezinarodni-klasifikace-nemoci_1644_3.html

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí [online]. [cit. 2010-08-10]. Dostupný z WWW:

<http://www.mpsv.cz/files/clanky/7263>